EEN KENNISMAKING MET RECHT EN RECHTSPRAKTIJK

01_Titelblz I-IV.indd 1 21/08/18 10:43

01_Titelblz I-IV.indd 2 21/08/18 10:43

EEN KENNISMAKING MET RECHT EN RECHTSPRAKTIJK

Georges MARTYN
Rik DEVLOO
Yves JORENS

2018

die Keure

01_Titelblz I-IV.indd 3 21/08/18 10:43

D/0147/2018/182
ISBN 978 90 4863 376 0
Bestelcode: 202 181 120

Verantwoordelijke uitgever: N.V. die Keure, Kleine Pathoekeweg 3 - 8000 Brugge

Niets uit deze uitgave, zelfs gedeeltelijk, mag openbaar gemaakt worden, gereproduceerd worden, vertaald of aangepast, onder enige vorm ook, hierin begrepen fotokopie, microfilm, bandopname of plaat, of opgeslagen worden in een geautomatiseerd gegevensbestand behoudens uitdrukkelijke en voorafgaande toestemming van de uitgever.

© 2018 die Keure
Kleine Pathoekeweg 3
8000 Brugge
Tel.: 050/47.12.72
Fax: 050/33.51.54
E-mail: professional.publishing@diekeure.be
Internet: www.diekeure.be

77115

VOORWOORD

Of we dit nu leuk vinden of niet, het recht bepaalt een groot deel van het dagelijkse leven in onze samenleving. Sla de krant open of luister naar de nieuwsberichten: aanhoudingen, gerechtelijke onderzoeken, geruchtmakende processen, parlementaire debatten, internationale verdragen en instellingen … Ook in onze private leefwereld worden we met tientallen juridische toestanden geconfronteerd: de huur van een kot, de aankoop van een pc, een fiscaal aanslagbiljet, een echtscheiding in de familie, een burenruzie … Menselijk gezien kan van niemand verwacht worden dat hij of zij alle juridische finesses van elke situatie doorziet. Anderzijds is het wel een feit dat inzicht in een aantal basisprincipes van het recht ons begrip van de samenleving kan verbeteren. Het is de bedoeling van dit boek om niet-juristen enkele fundamentele noties van het recht bij te brengen. Het gaat slechts om de essentie. Verwacht dus niet voor elk probleem hier een oplossing te vinden. Wel wordt het referentiekader aangeboden voor het vinden en begrijpen van de oplossing.

Omwille van het essentieel inleidende karakter van dit boek, zullen hopelijk ook niet-studenten er handig gebruik van kunnen maken. Het houdt immers het midden tussen een algemeen juridisch naslagwerk en een klassieke introductie. Net als in een naslagwerk is gepoogd om zoveel mogelijk takken van het recht in beeld te brengen. Omdat het om een kennismaking gaat, komen echter telkens slechts de hoofdlijnen aan bod. Het probleem van het gebruik van exhaustieve juridische naslagwerken is daarenboven dat men de rechtswetenschap eigenlijk al moet kennen om ervan gebruik te kunnen maken. Dit boek probeert daarvoor een ideale tussenstap te zijn.

De auteurs willen ook de maakbaarheid van het recht voor het voetlicht brengen, maar dus ook de "gemaaktheid" en de "mismaaktheid" van vele regels of de vele ongerijmdheden in de onoverzichtelijke massa rechtsbronnen. Het is nu eenmaal een feit dat er niet steeds één enkele "juiste" oplossing is voor een juridisch probleem, dat er niet steeds precies één norm van toepassing is, dat er niet steeds slechts één geldige redenering is. De belangrijkste waarschuwing van dit voorwoord is dan ook dat dit boek geen rechtszekerheden biedt, *a fortiori* geen grondige toepassingsklare rechtskennis. "Het recht" is onmogelijk nog volledig te kennen. De zogenaamde generalisten kennen van alles een beetje, specialisten kennen van een beperkt rechtsdomein (bijna) alles. In dit boek gaat het in elk geval slechts om enkele hoofdlijnen waarop vele uitzonderingen bestaan.

Hier wordt dus vooral een kennismaking met het recht aangeboden. Het gaat om beginselenonderwijs. Wie de inhoud van dit kennismakend overzicht perfect beheerst, zal zich zeker nog geen jurist mogen noemen. Wel zou hij of zij in staat moeten zijn om juristen te begrijpen, om rechtsregels te vinden en te vatten, om juridische motiveringen te volgen. Begrijpen wat juristen zeggen en doen, is de belangrijkste eindcompetentie van dit boek. Daarom is het enerzijds bedoeld als een algemene inleiding op de rechtswetenschap, op basisstructuren, terminologie en methodiek. Maar die rechtswetenschap werkt anderzijds niet in het ijle. Recht wordt toegepast door mensen van vlees en bloed in een concrete wereld. We hebben namelijk aandacht voor de Belgische en de Vlaamse situatie. Deze keuze voor Vlaanderen heeft daarbij geen enkele ideologische motivering, maar is gebaseerd op de hedendaagse stand van het recht. De voortschrijdende federalisering van België maakt dat steeds meer materies geregeld worden door de Vlaamse wetgever. Dit neemt niet weg dat ook de lagere echelons, zoals gemeente en provincie, de Vlaming rechten en plichten opleggen, maar deze hebben geen grote impact

02_Voorwoord_V-VI.indd 5 21/08/18 10:43

en kunnen wegens de diversiteit zeker niet in een inleidend overzicht behandeld worden. Anderzijds is het wel cruciaal te onderstrepen dat Vlaanderen in België, in Europa en in de wereld ligt. Ook de normen en instellingen van deze hogere niveaus moeten daarom besproken worden, al is het vooral in de mate dat ze voor de dagdagelijkse praktijk in België en Vlaanderen van belang zijn.

Gent, zomer 2014
Georges Martyn, Rik Devloo en Yves Jorens

Voorwoord bij de updates 2016 en 2018

Omdat de maatschappelijke problemen en de juridische evoluties nooit stilstaan, is een boek over recht, ook al is het oriënterend bedoeld, nooit "af". Een team van auteurs en medewerkers volgt daarom de verschillende deeldomeinen van het recht op. Her en der zijn doorheen het boek aanpassingen gebeurd op basis van nieuwe wetgeving of jurisprudentiële ontwikkelingen. Er werd ook rekening gehouden met enkele didactische en andere bedenkingen bij de vorige edities van het boek. De auteurs danken iedereen voor hun suggesties tot verbetering, in het bijzonder de professoren Ellen Desmet, Eva Lievens en Petra Foubert, die van dit boek gebruikmaken bij hun onderwijs.

Contact

Prof. dr. Georges MARTYN
Universiteitstraat 4
9000 GENT
Tel. 09.264.69.49
Georges.Martyn@UGent.be

Prof. dr. Yves JORENS
Universiteitstraat 4
9000 GENT
Tel. 09.264.68.63
Yves.Jorens@UGent.be

Yves Jorens en Georges Martyn zijn hoogleraar aan de Gentse Faculteit Rechtsgeleerdheid.
Rik Devloo is advocaat aan de balie West-Vlaanderen, tevens lid van de raad van de orde.

De redactie van dit boek werd afgesloten op 30 juni 2018.

Er werd gekozen voor een hybride leeromgeving. We vullen dit traditionele handboek aan met een "online lab", dat de verwerking van het leermateriaal optimaliseert door een doorgedreven activering. U kan op de website ondersteunende tools vinden zoals: slides, referentiekaders, inleidend filmmateriaal, begrippenlijsten … maar ook vernieuwende onderwijstechnieken zoals zelftesting met feedback, kruiswoordraadsels, mindmaps, actualiteitsvoorbeelden … Het handboek blijft wel volledig zelfstandig te gebruiken. Voor een extra training van het begrippenkader, schemata, samenvattingen, oefenvraagbaken … kan u terecht op de website (te activeren met de code die u vindt in het handboek). Deze dient als Course Management System en werd ontwikkeld op basis van de theorieën van probleemgestuurd leren, blended learning en evidence based teaching.

De auteurs danken Lien Valcke, wetenschappelijk medewerkster UGent, van harte voor haar enthousiaste inzet en de innovatieve aanpak bij het ontwikkelen van het leermateriaal.

Bijzondere dank gaat ook uit naar Marlies De Coninck voor het vele editingwerk.

02_Voorwoord_V-VI.indd 6 21/08/18 10:43

INHOUD

VOORWOORD V

INHOUDSTAFEL VII

THEMA 1 1

RECHT EN RECHTSWETENSCHAP 1

1. WAT IS RECHT? 3

A. Recht is een rationeel opgebouwd geheel 4
B. Van begrippen, normen en instellingen 5
C. Met de bedoeling de maatschappij te ordenen door regels 6
D. Waaraan van overheidswege sancties kleven 6
E. Recht en rechtsstelsels 7

2. RECHT – RECHTVAARDIGHEID – RECHTSWETENSCHAP – RECHTSPRAKTIJK – RECHTSBEDELING 8

3. EEN RECHT OF PUBLIEKRECHT EN PRIVAATRECHT? 11

A. Twee soorten verhoudingen 11
B. Belang van het onderscheid 12
C. Criteria voor het onderscheid 13

4. INTERNATIONALISERING VAN DE MAATSCHAPPIJ EN VAN HET RECHT 15

5. RECHTSWETENSCHAP EN METAJURIDICA 16

A. Rechtsfilosofie 16
B. Rechtsethiek 16
C. Rechtseconomie 17
D. Rechtssociologie 17
E. Rechtsgeschiedenis 17
F. Rechtsvergelijking 17
G. Criminologie 17
H. Relevantie voor rechtspraktijk 17

6. OPZET EN DOELSTELLINGEN VAN DIT BOEK 18

7. ALGEMENE REGELS EN UITZONDERINGEN 19

THEMA 2 21

BASISBEGRIPPEN EN INDELING VAN HET RECHT 21

03_Inhoud_VII-XX.indd 7 21/08/18 10:43

INHOUD

1. BASISBEGRIPPEN 23

A. Norm, regel, wet, bevel 23
a. Terminologie 23
b. Gesanctioneerde en niet-gesanctioneerde normen 24
c. Gebiedende en verbiedende normen 25
d. Dwingende en aanvullende normen en normen van openbare orde 25
e. Algemene normen en individuele bevelen 28
B. Objectief en subjectief recht, rechtsobjecten en rechtssubjecten 29
a. Objectief en subjectief recht; rechtsfeit en rechtshandeling 29
b. Rechtssubjecten: natuurlijke en rechtspersonen 31
C. Rechtsbekwaamheid en handelingsbekwaamheid 32
D. Rechtsfeit en rechtshandeling 33
a. Rechtshandeling 33
b. Rechtsfeit 35
E. "Formeel" en "materieel" in het recht; rechtsfeit en rechtshandeling 35
a. Formeel versus materieel recht als puur rechtswetenschappelijk onderscheid 35
b. Formeel versus materieel recht, rechtspraktisch bekeken 36
c. Formele versus materiële geldigheid (of nietigheid) 36
d. Formele versus materiële motivering 36
e. Formele versus materiële wet 37
f. Formele en materiële rechtsbron 37
F. Opgepast voor "valse vrienden" 37
a. Wettelijk/wettig 37
b. Rechts-/-rechtelijk/rechterlijk, judicieel/justitieel/juridisch 38
c. Sanctie, straf, boete, nietigheid, … 39

2. DE INDELING VAN HET RECHT 40

A. Publiekrecht 41
a. Het grondwettelijk of constitutioneel recht 41
b. Het administratief of bestuursrecht 42
c. Het strafrecht 44
d. Het procesrecht 44
B. Privaatrecht 45
a. Het burgerlijk recht 45
b. Het handels- en economisch recht 46
c. Het arbeidsrecht 47
d. Het consumentenrecht 47

3. HET GRENSOVERSCHRIJDEND RECHT 48

A. Het volkenrecht of internationaal publiekrecht 48
B. Het Europees recht 48
C. Het internationaal privaatrecht 48

Bibliografie 50

03_Inhoud_VII-XX.indd 8 21/08/18 10:43

THEMA 3 53

NATIONALE EN INTERNATIONALE RECHTSORDEN 53

1. DE NATIONALE RECHTSORDE 55

A. Grondbeginselen 55
a. De democratische rechtsstaat 55
b. Scheiding der machten 57
c. Fundamentele rechten en vrijheden 61
d. Van eenheidsstaat naar federale staat 61
B. De Belgische staatsstructuur 62
a. Overzicht 62
b. De federale staat 65
c. Deelstaten: gemeenschappen en gewesten 70
d. Ondergeschikte niveaus 73
C. Bevoegdheidsverdeling 76
a. Principes 76
b. Belangenconflicten en bevoegdheidsconflicten 78

2. INTERNATIONALE RECHTSORDE(N) 80

A. België buitenlands beleid 80
B. België in Europa 81
a. Benelux 81
b. De Europese Unie 82
c. De Raad van Europa 90
C. België in de wereld 91
a. De Verenigde Naties 91
b. Andere internationale rechtscolleges 92

Bibliografie 95

THEMA 4 97

DE FORMELE RECHTSBRONNEN EN DE HIERARCHIE DER RECHTSNORMEN 97

1. ENKELE PRINCIPES 99

A. De rechtsregels moeten kenbaar zijn 99
B. De verschillende rechtsbronnen en hun onderlinge verhouding 101
C. Werking in de tijd 102
D. Werking in de ruimte 103

2. HET TOEPASSEN VAN DE RECHTSREGEL 104

A. Recht *versus* feiten: een moment van inductie 104

03_Inhoud_VII-XX.indd 9 21/08/18 10:43

B. Recht *versus* feiten: interpretatie 105
a. Wat is interpretatie? 105
b. Wie interpreteert? 105
c. Hoe wordt er geïnterpreteerd? 106
C. Recht *versus* feiten: de juridische deductie 108

3. HIERARCHIE VAN (MATERIELE) WETTEN 110

A. De internationale en supranationale normen 111
a. Over monisme en rechtstreekse werking 111
b. De hiërarchische verhouding 113
B. De nationale rechtsnormen 114
a. De Grondwet 114
b. Wetten 115
c. De administratieve besluiten en verordeningen 118
d. Rondzendbrieven en soft law: een bijzondere rechtsbron 119

4. DE RECHTSPRAAK 120

A. De rechtspraak als formele rechtsbron 120
B. Criteria 121
C. Publicatie van rechtspraak 122

5. DE RECHTSLEER 122

6. DE GEWOONTE (EN DE GEBRUIKEN) 123

7. DE ALGEMENE RECHTSBEGINSELEN 124

Bibliografie 126

THEMA 5 127

FUNDAMENTELE RECHTEN EN VRIJHEDEN 127

1. ALGEMEEN 129

2. DE KLASSIEKE VRIJHEDEN 130

A. De vrijheid van de fysieke persoon of de bescherming van lijf en goed 131
a. De beperking van aanhouding/gevangenneming en het verbod van slavernij en dwangarbeid 131
b. Het strafrechtelijke legaliteitsprincipe 132
c. Recht op leven en fysieke integriteit 133
d. Bescherming van de goederen 133
B. De vrijheid van de geest 134
a. Vrijheid van meningsuiting 134
b. Religieuze vrijheid 136

03_Inhoud_VII-XX.indd 10 21/08/18 10:43

c. Vrijheid van vergadering en vereniging 137
d. Recht op privacy (art. 22 Gw., 8 EVRM en 17 BUPO-Verdrag) 137

3. DE SOCIO-ECONOMISCHE RECHTEN 139

A. Recht op onderwijs en vrijheid van onderwijs 139
B. Recht op een menswaardig leven 140

4. HET GELIJKHEIDSBEGINSEL 141

A. De grondwettelijke beginselen 141
B. Juridische en feitelijke gelijkheid 141
C. Verbod van willekeur bij juridische ongelijkheid 143
D. Rechterlijke controle 143
E. Strafrechtelijke beteugeling en controle op racisme en discriminatie 144

5. ANDERE FUNDAMENTELE RECHTEN 145

6. HORIZONTALE WERKING VAN DE FUNDAMENTELE RECHTEN? 146

Bibliografie 150

THEMA 6 153

RECHTSHANDHAVING 153

1. DE RECHTERLIJKE MACHT 155

2. CONTROLE OP DE NALEVING VAN HET RECHT: HOVEN EN RECHTBANKEN 156

A. Organisatie 156
a. Territoriale bevoegdheidsverdeling 157
b. Materiële bevoegdheidsverdeling 159
B. Principes met betrekking tot de werking van de rechterlijke macht 162
C. De actoren van justitie 165
a. De magistratuur 165
b. De advocatuur 167
c. Gerechtsdeurwaarders 169
d. Griffiers en griffiepersoneel 169
e. De justitiehuizen 170
f. De notaris 170
D. Procesrechtelijke aspecten 171
a. De procedure in burgerlijke zaken 171
b. De aanleg en de rechtsmiddelen 179
E. Bewijsrecht 182
a. Het recht moet – juridisch gezien – niet bewezen worden 182

03_Inhoud_VII-XX.indd 11 21/08/18 10:43

b. Bewijs van de feiten 183
c. Bewijslast of bewijsrisico 184
d. Bewijsmiddelen 184
F. Toegang tot justitie 190

3. CONTROLE OP HET BESTUUR: RECHTSBESCHERMING TEGEN DE UITVOERENDE MACHT 190

A. De ombudsman 190
B. Administratief beroep 191
C. Jurisdictioneel beroep 192
a. De afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State 192
b. De mogelijkheid voor de gewone rechtbanken en hoven: exceptie van onwettigheid 194
c. Andere administratiefrechtelijke rechtscolleges 195

4. CONTROLE OP DE WETGEVER: HET GRONDWETTELIJK HOF 196

5. EXTERNE CONTROLE OP DE RECHTERLIJKE MACHT: DE HOGE RAAD VOOR DE JUSTITIE 197

Bibliografie 199

THEMA 7 201

PERSONEN- EN FAMILIERECHT 201

1. DE NATUURLIJKE PERSOON 203

A. De staat van de persoon 203
B. De identificatie van de natuurlijke persoon 204
a. Naam 204
b. Woonplaats 206
c. Nationaliteit 207
C. Bewijs van staat 208
D. Persoonlijkheidsrechten 209

2. VERTICALE RELATIES: AFSTAMMING, ADOPTIE EN VOOGDIJ 209

A. Inleiding 209
B. Afstamming 209
a. Begrippen 209
b. Wat is de basis van afstamming? 211
c. Gevolgen van de afstamming 213
C. Adoptie 214
a. Begrip 214
b. Voorwaarden adoptant(en) en geadopteerde 215
c. Soorten adoptie 215
D. Voogdij 215

03_Inhoud_VII-XX.indd 12 21/08/18 10:43

3. HORIZONTALE RELATIES: SAMENLEVINGSVORMEN 216

A. Inleiding 216
B. Feitelijke samenwoning 216
a. Begrip 216
b. Gevolgen 216
c. Einde 217
C. Wettelijke samenwoning 217
a. Begrip 217
b. Voorwaarden 217
c. Gevolgen 217
d. Einde 218
D. Huwelijk 218
a. Begrip 218
b. Voorwaarden 219
c. Gevolgen 221

4. ECHTSCHEIDING 229

A. Inleiding 229
B. Vormen 229
a. Echtscheiding op grond van onherstelbare ontwrichting 229
b. Echtscheiding door onderlinge toestemming 230
c. Scheiding van tafel en bed 231
C. Gevolgen echtscheiding 231

5. ERFRECHT 232

A. Begrip 232
B. Openvallen nalatenschap 233
C. Wie kan erven? 234
D. Wettelijke devolutie nalatenschap 235
a. Erfgerechtigde bloedverwanten 235
b. Langstlevende echtgenoot 236
E. Testamentaire devolutie 238
a. De testamentsvormen 238
b. De reserve 240
c. Afspraken over erfenissen 241
F. Vereffening en verdeling van de nalatenschap 242
G. De schenking 242

Bibliografie 245

THEMA 8 251

VERBINTENISSENRECHT 251

1. VERBINTENISSEN 253

A. Definitie 253

03_Inhoud_VII-XX.indd 13 21/08/18 10:43

B. Soorten verbintenissen 254
a. Indeling op basis van ontstaanswijze 254
b. Indeling op basis van voorwerp 254
C. Modaliteiten van verbintenissen 257
a. Modaliteiten van termijn en voorwaarde 257
b. Modaliteiten bij pluraliteit van schuldeisers/schuldenaren 258
c. Modaliteiten m.b.t. het voorwerp van de verbintenissen 259

2. VERBINTENISSEN UIT RECHTSHANDELING 259

A. Geldigheidsvoorwaarden (en nietigheid) van de overeenkomst 259
a. Vrije wil (niet aangetast door wilsgebreken) 260
b. Voorwerp 263
c. Oorzaak 263
d. Bekwaamheid 265
e. Conformiteit met dwingend recht 265
f. Nietigheid van rechtshandeling 265
B. Ontstaan van de overeenkomst 267
C. Soorten overeenkomsten 268
D. De grondbeginselen van een overeenkomst en hun interpretatie 270
a. Wilsautonomie 270
b. Consensualisme 271
c. De bindende kracht 271
d. De goede trouw (*bona fides*) 272
E. De uitvoering van de overeenkomst 273
F. De relativiteit van de overeenkomst 274
G. Sancties bij niet-vrijwillige naleving van de overeenkomst 275
a. Gedwongen uitvoering 277
b. Ontbinding 278
c. Schadevergoeding 279
H. Beëindiging van de overeenkomst 279
a. Rechterlijke vernietiging 279
b. Ontbinding 279
c. Opzegging 280

3. VERBINTENISSEN UIT EEN ONRECHTMATIGE DAAD 281

A. Inleidende begrippen 281
B. De foutaansprakelijkheid 283
a. Drie voorwaarden 283
b. Fout 284
c. Schade 287
d. Oorzakelijk verband 288
C. Buitencontractuele *versus* contractuele aansprakelijkheid 291
D. Aansprakelijkheid zonder eigen fout 292
a. Begrippen 292
b. Aansprakelijkheid van ouders voor hun minderjarige kinderen 293
c. Aansprakelijkheid van onderwijzers en ambachtslieden 294
d. Aansprakelijkheid van aanstellers of werkgevers 294

03_Inhoud_VII-XX.indd 14 21/08/18 10:43

e. Aansprakelijkheid voor zaken 295
f. Aansprakelijkheid voor dieren 297
g. De bijzondere aansprakelijkheid voor gebouwen 297
h. Aansprakelijkheid voor kerninstallaties 298
i. Aansprakelijkheid voor schade veroorzaakt door geesteszieken 298
E. Buitencontractuele overheidsaansprakelijkheid 298
F. Einde van verbintenissen 299
a. Einde rechtshandeling 300
b. Uitvoering 300
c. Schuldvergelijking 300
d. Schuldvermenging 301
e. Schuldvernieuwing 301
f. Kwijtschelding 301
g. Verjaring 301

Bibliografie 303

THEMA 9 305

GOEDEREN- EN ZAKENRECHT 305

1. ALGEMEEN 307

2. SOORTEN GOEDEREN 308

A. Roerende en onroerende goederen 308
a. Soorten onroerende goederen 309
b. Soorten roerende goederen 310
B. Lichamelijke en onlichamelijke goederen 310
C. Gebruiksgoederen en verbruiksgoederen 311
D. Vervangbare en onvervangbare goederen 311
E. Goederen in de handel en goederen buiten de handel 312
F. Goederen die aan niemand toebehoren 312

3. DE ZAKELIJKE RECHTEN 313

A. Kenmerken van de zakelijke rechten 313
B. Soorten zakelijke rechten 314
C. Eigendom 315
a. Definitie en kenmerken 315
b. Beperkingen 315
c. Verwerving 317
d. Verlies 320
e. Mede-eigendom 320
D. Vruchtgebruik 322
E. Erfpacht en opstal 324
F. Erfdienstbaarheden 325
G. Accessoire rechten of zakelijke zekerheden 327

03_Inhoud_VII-XX.indd 15 21/08/18 10:43

4. INTELLECTUELE RECHTEN 330

A. Begrip en kenmerken 330
B. Auteursrechten 332
C. Octrooien 333
D. Merken 334
E. Tekeningen en modellen 336
F. Kwekerscertificaten 337
G. Bijzondere beschermingsmaatregelen 337

Bibliografie 339

THEMA 10 341

BIJZONDERE OVEREENKOMSTEN 341

1. ALGEMEEN 343

2. KOOP 343

A. Definitie 343
B. Verbintenissen van de partijen 344
C. Bijzondere koopovereenkomsten 345

3. HUUR 346

A. Definitie 346
B. Verbintenissen van de partijen 346
C. Bijzondere huurovereenkomsten 347

4. AANNEMING 349

A. Begrip 349
B. Verbintenissen van de partijen 350
C. Koop op plan (Wet Breyne) 352

5. LENING 353

6. BEWAARGEVING 354

A. Definitie 354
B. Soorten 355

7. DE BURGERLIJKE ZEKERHEDEN: BORGTOCHTPAND EN INPANDGEVING 356

8. LASTGEVING 357

03_Inhoud_VII-XX.indd 16 21/08/18 10:43

A. Definitie 357
B. Verbintenissen van de partijen 358

9. DADING 359

10. RUIL 359

11. KANSCONTRACTEN 360

Bibliografie 362

THEMA 11 365

ONDERNEMINGS-, ECONOMISCH EN VENNOOTSCHAPSRECHT 365

1. ALGEMEEN 367

2. HET ONDERNEMINGSRECHT 368

A. (Resterende inhoud van het) Wetboek van Koophandel 368
B. Begrip onderneming 369
C. Verplichtingen van ondernemers 369

3. VENNOOTSCHAPPEN EN VERENIGINGEN 371

A. Algemeen 371
B. De feitelijke vereniging (die dus GEEN rechtspersoon is) 372
C. De vereniging zonder winstoogmerk (vzw) 373
D. De stichting 373
E. Vennootschappen 374
a. Begrip 374
b. Voordelen bij een vennootschap: rechtspersoonlijkheid 375
c. Oprichtingsvereisten 376
d. De soorten vennootschappen 376
e. De organen van een vennootschap 382
f. Bestuurdersaansprakelijkheid 384

4. INSOLVENTIERECHT: FAILLISSEMENT EN ONDERNEMINGEN IN MOEILIJKHEDEN 385

5. ANDERE LEERSTUKKEN VAN HET ONDERNEMINGS- EN ECONOMISCH RECHT 386

A. Het boekhoud- en jaarrekeningenrecht 387
B. Belangrijke handelstussenpersonen 387
C. De cheque 388
D. De wet ter bestrijding van betalingsachterstal bij handelstransacties 388

03_Inhoud_VII-XX.indd 17 21/08/18 10:43

E. Betalingsbevel voor onbetwiste ondernemingsschulden 389
F. Consumentenrecht als onderdeel van het ondernemings- en economisch recht 389
G. Bank- en beursrecht 390
H. Bijzondere ondernemingsovereenkomsten 390
a. Handelshuur 390
b. Licenties 391
c. Franchising 391
d. Factoring 391
e. Leasing of financieringshuur 392
I. Kartelrecht 392

Bibliografie 394

THEMA 12 399

HET ADMINISTRATIEF OF BESTUURSRECHT 399

1. HET ALGEMEEN ADMINISTRATIEF RECHT 401

A. Begripsbepaling 401
B. Bestuurlijke of administratieve overheden 403
C. De goederen in het administratief recht 403
D. De bronnen van het administratief recht 404
E. De openbaarheid van bestuur 405
F. Het administratief beroep 406
G. De ombudsdienst 407

2. BIJZONDERE TAKKEN VAN HET ADMINISTRATIEF RECHT 407

A. Recht van het openbaar ambt 407
B. Kieswetgeving 408
C. Overheidsopdrachten 409
D. Migratierecht 409
E. Onderwijsrecht 410
F. Mediarecht 411
G. Andere takken 411

Bibliografie 413

THEMA 13 417

STRAFRECHT 417

1. ALGEMEEN 419

A. Materieel en formeel strafrecht 419
B. De belangrijke rol van de overheid 419

03_Inhoud_VII-XX.indd 18 21/08/18 10:43

C. Algemene beginselen van het strafrecht 420
D. De territoriale toepassing van de strafwet 422
a. Misdrijven gepleegd in België 422
b. Misdrijven gepleegd in het buitenland 423

2. HET MATERIEEL STRAFRECHT: MISDRIJVEN EN STRAFFEN 424

A. Algemeen en bijzonder strafrecht 424
B. Wat zijn misdrijven? 425
a. De vier constitutieve bestanddelen van elk misdrijf 425
b. De materiële gedraging 425
c. De wederrechtelijkheid 427
d. De schuld (het morele element) 428
e. De strafwaardigheid 429
C. De indeling van de misdrijven en de straffen 429
D. Opschorting, uitstel en probatie 432
E. Het einde van de straf 433

3. HET FORMEEL STRAFRECHT: DE STRAFVORDERING 435

A. Wetgeving, terminologie en bewijs 435
B. De kennisname van een misdrijf en de start van de vervolging 437
C. Mogelijk verval van strafvordering 438
D. Het verloop van een strafprocedure 439
a. Eenvoudige zaken 439
b. Procedure met opsporingsonderzoek door het parket 439
c. Gerechtelijk onderzoek 441
d. De voorlopige hechtenis 443
e. De snelrechtprocedure 445
f. De zitting van de strafrechtbank (rechter ten gronde, vonnisrechter) 445
g. De uitzonderlijke procedure voor het hof van assisen 446
h. Beslag in strafzaken 447
E. De situatie van het slachtoffer 447

Bibliografie 451

THEMA 14 453

FISCAAL RECHT 453

1. ALGEMEEN 455

A. Begrippen 455
B. De grondwettelijke regels inzake fiscaliteit 457
C. Sanctionering 458

2. DIRECTE OF INKOMENSBELASTINGEN 459

03_Inhoud_VII-XX.indd 19 21/08/18 10:43

3. DE MET DE INKOMENSBELASTING GELIJKGESTELDE BELASTINGEN 460

4. DE INDIRECTE BELASTINGEN 461

A. Belasting over de toegevoegde waarde (btw) 461
B. Registratie-, hypotheek- en griffierechten 462
C. Successierechten of erfbelasting 462
D. Diverse rechten en taksen 462
E. Douanerechten en accijnzen 463
F. Andere belastingen 463

Bibliografie 467

THEMA 15 467

SOCIAAL RECHT 467

1. ALGEMEEN 469

2. ARBEIDSRECHT 469

A. Individueel arbeidsrecht 470
a. De arbeidsovereenkomst: de kenmerken 470
b. Soorten arbeidsovereenkomsten 475
c. De verplichtingen van werkgever en werknemer 479
d. De arbeidsrechtelijke bescherming 481
e. Het einde van de arbeidsovereenkomst 482
B. Collectief arbeidsrecht 484
a. Collectief overleg: de betrokken instanties 484
b. Het collectief overleg en het normerend instrumentarium 487
c. De vakbondsvrijheid en het stakingsrecht 489

3. SOCIALE ZEKERHEID 491

A. Wat is sociale zekerheid? 491
B. De lagen van onze sociale zekerheid 494
C. De organisatie van onze sociale zekerheid 494
a. De verschillende instellingen 494
b. Regionalisering van de sociale zekerheid 496
D. De financiering van de sociale zekerheid 497
E. De drie statuten binnen de sociale zekerheid: werknemers, zelfstandigen en ambtenaren 500
a. Het stelsel van de werknemers 500
b. Het stelsel van de zelfstandigen 505
c. Het stelsel van de ambtenaren 506
F. De sociale bijstand 507

Bibliografie 509

03_Inhoud_VII-XX.indd 20 21/08/18 10:43

THEMA 1

Recht en rechtswetenschap

1. Wat is recht?
2. Recht – rechtvaardigheid – rechtswetenschap – rechtspraktijk – rechtsbedeling
3. Eén recht of publiekrecht en privaatrecht?
4. Internationalisering van de maatschappij en van het recht
5. Rechtswetenschap en metajuridica
6. Opzet en doelstellingen van dit boek
7. Algemene regels en uitzonderingen

04_1-52.indd 1 21/08/18 13:18

THEMA 4

De formele rechtsbronnen en de hiërarchie der rechtsnormen

1. Enkele principes
2. Het toepassen van de rechtsregel
3. Hiërarchie van (materiële) wetten
4. De rechtspraak
5. De rechtsleer
6. De gewoonte (en de gebruiken)
7. De algemene rechtsbeginselen

05_53-126.indd 98 21/08/18 11:30

Abstract
Het recht toepassen op een praktische casus is geen sinecure. De feitelijke werkelijkheid moet immers vertaald worden naar een juridische kwalificatie. Dat de maatschappelijke realiteit zo snel evolueert, doet dan ook soms de noodzaak ontstaan om rechtsregels te kunnen toepassen in een nieuwe omgeving. De rechtsregels moeten ook juist geïnterpreteerd worden.
Recht manifesteert zich daarenboven in verschillende vormen. Verschillende instanties van de wetgevende of de uitvoerende macht, op nationaal en op internationaal vlak, vaardigen normen uit. Daarnaast 'maken' ook rechters en juristen recht. Hoe verhouden deze verschillende regels zich tot elkaar?

1 ENKELE PRINCIPES

Rechtsnormen moeten, alleen al omwille van de rechtszekerheid, "uitgedrukt" worden. Als de rechtssubjecten het recht moeten toepassen, dan moet dit recht op een of andere manier kenbaar zijn. Van niemand kan immers verwacht worden dat hij regels naleeft, waarvan hij geen kennis kan nemen. De vormen waarin de rechtsnormen zich manifesteren, zijn de formele rechtsbronnen. Hierna volgen enkele algemene beschouwingen over alle rechtsnormen, ongeacht in welke vorm ze uitgedrukt worden. Het zijn paradigma's of vooronderstellingen, die noodzakelijk zijn om van het recht een logisch geheel te kunnen maken van afdwingbare normen ter ordening van de maatschappij.

A | DE RECHTSREGELS MOETEN KENBAAR ZIJN

Iedereen geacht het recht te kennen

Een noodzakelijke voorwaarde om van het rechtssysteem een geheel van afdwingbare normen te maken, is de regel dat iedereen geacht wordt de wet te kennen. De wet mag in deze zin in zijn meest brede betekenis van rechtsnorm begrepen worden, zodat de uitdrukking eigenlijk mag begrepen worden als iedereen wordt geacht het recht te kennen. Gezien de enorme omvang van het arsenaal aan rechtsregels, kan eigenlijk niemand nog alle rechtsregels kennen, zelfs de meest getalenteerde jurist niet. Toch kunnen we niet zonder de juridische fictie dat iedereen wel degelijk het recht kent. Wie iets niet volgens de rechtsnorm doet, zou immers simpelweg als verweer kunnen stellen dat hij van die rechtsnorm niet op de hoogte was. Ons recht aanvaardt dit in principe niet.

Onoverkomelijke dwaling

Er is slechts een heel beperkte uitzondering op dit beginsel. Sporadisch wordt het geval van de onoverkomelijke dwaling aanvaard (wanneer je bijvoorbeeld bij twee professionele juristen om advies ging, beiden hetzelfde zegden, maar achteraf blijkt dat ze het toch verkeerd voor hadden; dan kan jij voor hun fout niet opdraaien).

Al is het in de feiten onrealiseerbaar dat iedereen steeds alle regels kent, toch moet het minstens voor iedereen mogelijk zijn om zijn rechten en plichten te leren kennen. De rechtsnormen moeten "ken-baar" zijn. Concreet betekent dit dat ze gepubliceerd worden en dus in gedrukte of digitale vorm consulteerbaar (vandaar de heel beperkte rol van het gewoonterecht in het hedendaagse recht; de ge-

05_53-126.indd 99 21/08/18 11:30

woonte wordt immers mondeling overgeleverd). Aan de vereiste van kenbaarheid, in de zin van een duidelijk traceerbare publicatie, is trouwens slechts door de wet volledig voldaan. In tegenstelling tot de (materiële) wet, bestaat voor de andere rechtsbronnen geen publicatieverplichting. Een groot deel van de rechtspraak wordt nooit gepubliceerd, terwijl de algemene rechtsbeginselen en het gewoonterecht slechts door echte kenners gedistilleerd kunnen worden uit de massa van rechtspraak en rechtsleer. Van de rechtsleer ten slotte zou de vraag kunnen worden gesteld of de publicatie (op welke manier dan ook) geen grondvoorwaarde is om *überhaupt* van een rechtsbron te kunnen spreken. Een individuele impressie van een individuele gedachte over recht kan bezwaarlijk een rechtsbron genoemd worden. Hoe dan ook geldt ook voor al deze bronnen dat de rechtsonderhorige vermoed wordt ze te kennen.

Officiële publicatie

Het kenbaar maken van de rechtsbronnen, voornamelijk van de wet, is in de eerste plaats een overheidstaak. Voor elke wet geldt dat ze niet afdwingbaar is zolang ze niet gepubliceerd is. Dezelfde overheid die de wetten maakt en zorgt voor de handhaving ervan, moet ook zorgen voor de officiële publicatie. In het Belgische en Vlaamse rechtsbestel speelt het *Belgisch Staatsblad*, sinds 1 januari 2003 enkel consulteerbaar via internet, hierin de belangrijkste rol. De wetten van de federale en van de gemeenschaps- en gewestparlementen en -regeringen worden hierin gepubliceerd (ook een aantal andere zaken wordt langs dit kanaal bekendgemaakt, zoals vacatures in de ambtenarij, arresten van het Grondwettelijk Hof … Zie www.staatsblad.be en klik verder door naar *Belgisch Staatsblad*). Ook andere overheden hebben hun officieel publicatiekanaal. Gemeentebesturen hebben meestal wel een officieuze periodiek waarin gemeentelijke reglementen kunnen worden opgenomen, maar voor deze lokale besturen geldt volgens decreten voor zowel het Vlaamse als het Brusselse Gewest dat gemeentelijke reglementen op de gemeentelijke website moeten consulteerbaar zijn. Provinciale reglementen verschijnen in het *Bestuursmemoriaal* van de provincie. Europese normen vinden we in het *Publicatieblad van de Europese Unie* (reeks *L*).

Consolidatie

Aan bestaande (materiële) wetten wordt vaak gesleuteld door nieuwe (materiële) wetten. Er worden artikelen of delen van artikelen opgeheven, gewijzigd of toegevoegd (deze laatste zijn vaak herkenbaar aan hun nummering als *bis*, *ter*, *quater* …). Als in de oorspronkelijke tekst de wijzigingen worden aangebracht, dan spreken we van een geconsolideerde tekst.

Coördinatie

Sommige wetteksten hebben op de duur het uitzicht van een lappendeken. Worden verschillende wetten over dezelfde of aanverwante thema's samengebracht in een nieuwe tekst, zodat alles herschikt en hernummerd wordt, dan spreken we van coördinatie. De coördinatie is het werk van de uitvoerende macht, die dit kan zonder inbreuk op de hiërarchie van de normen, want door de coördinatie wijzigen de normen inhoudelijk niet.

Codificatie

Als de wetgever zelf verschillende normen (van wettelijke, rechterlijke of gewoonterechtelijke oorsprong) met betrekking tot een bepaald thema samenbrengt en logisch ordent, dan spreken we van een (officiële) codificatie. Ter gelegenheid van codificatie wordt het recht in zekere zin "hernieuwd". Een echte "codex" of "wet-

05_53-126.indd 100 21/08/18 11:30

boek" is systematisch opgebouwd en heeft de bedoeling "formeel exhaustief" te zijn. Hiermee wordt bedoeld dat voor de oplossing van eender welk probleem in die bepaalde tak van het recht enkel en alleen van de codex gebruik gemaakt mag worden als formele bron van recht. Zo zou alle burgerlijk recht in het Burgerlijk Wetboek moeten staan, alle internationaal privaatrecht in het Wetboek IPR, alle sociaal strafrecht in het Wetboek Sociaal Strafrecht, alle economisch recht in het WER … De praktijk is helaas meestal prozaïscher dan de theorie.

B | DE VERSCHILLENDE RECHTSBRONNEN EN HUN ONDERLINGE VERHOUDING

Alle rechtsnormen, zowel de gebiedende als de verbiedende, zowel de dwingende als de aanvullende, zijn afdwingbaar en moeten dus nageleefd worden. Er zijn echter enorm veel instellingen die rechtsregels maken en dit kan er wel eens toe leiden dat twee normen elkaar tegenspreken. Welke moet dan nageleefd worden? Om die vraag te beantwoorden, moeten we gaan kijken naar de hiërarchie van de rechtsnormen. Er is een hiërarchie onder de verschillende formele bronnen onderling en een hiërarchie binnen elk van die formele rechtsbronnen. De graad van hiërarchische normering varieert wel sterk van bron tot bron. Verder bespreken we uitvoerig de problematiek van de hiërarchie der normen.

Hiërarchie

In ons hedendaags West-Europees continentaal recht is de (materiële) wet de belangrijkste bron. Als op een rechtsprobleem een duidelijke wet van toepassing is, dan moeten we dus niet meer verder gaan zoeken naar de juridische oplossing. Is er voor een probleem geen wettelijk antwoord of is de wet niet zo duidelijk, dan pas gaan we te rade in de rechtspraak. We gaan er dan kijken hoe de rechtbanken hetzelfde probleem doorgaans beslechten. Vinden we noch in de wet noch in de rechtspraak soelaas, dan slaan we ook de rechtsleer erop na. Let wel, het betreft hier de volgorde waarin we de gevonden normen ordenen en dit is zeker niet noodzakelijk de volgorde waarin we de diverse normen ook effectief gaan zoeken! De rechtsleer bijvoorbeeld, die weliswaar minder sterk is dan de wet en de rechtspraak, zal toch meestal de eerst aangeboorde formele rechtsbron zijn. Werken van rechtsleer zijn immers goed gestructureerd en vaak voorzien van handige registers.

Kracht v. heuristiek

Binnen rechtspraak en rechtsleer is er een zekere hiërarchie. Zo zal de vaste rechtspraak van het Hof van Cassatie zwaarder wegen dan een alleenstaand vonnis van een vrederechter. Binnen de doctrine zal een hoogleraar die over zijn favoriet onderwerp publiceert meer gewicht in de schaal werpen dan een toevallige commentator van een recente wet. Als structurering van de onderlinge verhoudingen tussen de diverse normen wegen deze hiërarchieën echter niet zo zwaar. Ze zijn immers niet afdwingbaar. Een vrederechter "mag" afwijken van de klassieke visie van het Hof van Cassatie; de toevallige commentator "mag" de topspecialist tegenspreken. Het is vooral binnen de formele rechtsbron van de (materiële) wet dat de hiërarchie van de normen wel afdwingbaar is en dus van belang is. Daarom gaan we hierna uitvoerig op dit aspect in. Een lagere materiële wet "mag niet" afwijken van een hogere.

Interne hiërarchie

05_53-126.indd 101 21/08/18 11:30

C | WERKING IN DE TIJD

(Niet-)Retroactiviteit

Het Burgerlijk Wetboek verwoordt het principe van de niet-retroactiviteit: "De wet beschikt alleen voor het toekomende; zij heeft geen terugwerkende kracht". Dit is een logisch principe, want retroactiviteit aanvaarden zou betekenen dat de rechtssubjecten geacht worden de rechtsnormen al toe te passen vooraleer ze bestaan. Hoe kan je een norm respecteren als die (nog) niet bestaat? Toch is dit beginsel in het Belgische recht niet grondwettelijk verankerd en de wetgever geeft inderdaad toch wel eens terugwerkende kracht aan een wet, waarmee hij dan voor deze ene norm afwijkt van zijn eigen principe, vervat in het Burgerlijk Wetboek. Zo gebeurt het wel eens dat een fiscale wet wordt toegepast op al verworven belastbare inkomsten. Dit kan door in de wet uitdrukkelijk te stellen dat de nieuwe regels van toepassing zijn vanaf een datum in het verleden. Enkele keren gaf de overheid ook al terugwerkende kracht door een aflevering van het *Belgisch Staatsblad* van januari te antidateren op een van de laatste dagen van december. Deze gevallen van terugwerkende kracht zijn wel degelijk uitzonderingen.

Publicatie

Wetten treden normaal gezien in werking tien dagen na publicatie in het *Belgisch Staatsblad*, maar de wet zelf kan in uitzonderingen voorzien, zoals de onmiddellijke inwerkingtreding op de dag van de publicatie, de inwerkingtreding vanaf een bepaalde datum, de inwerkingtreding na het verstrijken van een bepaalde termijn, vanaf het publiceren van uitvoeringsbesluiten en dus ook – hoogst uitzonderlijk – vanaf een datum die reeds voorbij is. De Europese normen treden normaal gezien twintig dagen na publicatie in werking, de provinciale normen vijf dagen na de publicatie in het *Bestuursmemoriaal* en de gemeentelijke vijf dagen na plaatsing op de gemeentelijke website.

Deze werking van de wet in de tijd noopt elke toepasser van een rechtsnorm tot een soort tijdsreflex. Wanneer een rechtbank bijvoorbeeld vandaag een geschil moet beslechten over een rechtsfeit of een rechtshandeling van enkele maanden of jaren geleden, dan zal dit geschil – in principe – volgens de toenmalige regels moeten worden opgelost. Intussen kan de rechtsnorm gewijzigd zijn, maar met die wijziging mag dan geen rekening gehouden worden. In het strafrecht kent men hierop niettemin een belangrijke uitzondering door de regel van de mildere strafwet. Wie volgens de wetgeving op het ogenblik van de feiten een strafrechtelijke inbreuk pleegt, zal toch niet meer of slechts minder gestraft worden, wanneer op het ogenblik van de beoordeling dezelfde feiten niet meer respectievelijk slechts met mindere straffen strafbaar zijn.

Mildere strafwet

Opheffing

Rechtsnormen gelden dus in principe voor de toekomst (mildere strafwetten ook voor het verleden) en dan wel onbeperkt. Normaal gezien staat er dus geen vervaldatum op de norm, al is dit sporadisch wel eens mogelijk. Zo gelden gewijzigde verkeersmaatregelen ter gelegenheid van een wielerwedstrijd natuurlijk slechts gedurende de tijd van die wielerwedstrijd. Behalve in dit soort specifieke gevallen geldt de rechtsnorm echter tot hij door een nieuwe rechtsnorm (met dezelfde of een hogere rechtskracht) wordt opgeheven of gewijzigd. De perfecte wetgever heft steeds uitdrukkelijk een wet op. Omwille van de rechtszekerheid is het inderdaad best dat alle bestaande wetten ook effectief geldende wetten zijn.

05_53-126.indd 102 21/08/18 11:30

In realiteit blijft een wettekst echter vaak bestaan zonder officieel opgeheven te worden, terwijl hij inhoudelijk eigenlijk niet meer strookt met nieuwe wetgeving. De regel is hier dan dat steeds de recentste wet effectief geldt en dus de oude wet impliciet opgeheven is. Juristen drukken dit principe uit met de Latijnse zin *lex posterior derogat anteriori.*

Overgangsrecht Onmiddellijke v. eerbiedigende werking

Moeilijk wordt het soms wanneer een zelfde toestand blijft doorlopen onder de gelding van twee of meer opeenvolgende rechtsnormen. We zitten dan met een probleem van overgangsrecht. Soms zal daarom voorzien worden in uitdrukkelijke overgangsbepalingen. Is dit niet het geval, dan worden enkele algemene regels toegepast. Zo hebben rechtsnormen van dwingend recht meestal onmiddellijke of exclusieve werking en wijzigen ze dus de bestaande rechtstoestand. Aanvullende rechtsregels hebben daarentegen gewoonlijk eerbiedigende werking, wat betekent dat de gevolgen van de oude regel ook na de publicatie van de nieuwe van toepassing blijven. Heel veel concrete wetten bevatten uitzonderingen op deze principes. In strafzaken werkt de mildere strafwet retroactief en in procesregeling werkt de wet in principe onmiddellijk, ook op hangende geschillen. Het zekerste is echter steeds de concrete overgangsbepalingen van een wettekst te bekijken (die staan meestal in de laatste artikelen).

De drie data van de wet Afkondiging Publicatie Inwerkingtreding

Ten slotte nog een belangrijke opmerking over "de drie data van de wet". Wanneer we het hebben over bijvoorbeeld de wet van 14 juli 1976, dan geldt hier de datum als identificatie van de wet. Het is als het ware dus de naam van de wet (ook al hebben quasi alle wetten ook een inhoudelijke benaming). Wat is er dan precies op 14 juli 1976 gebeurd? Op deze datum is de wet bekrachtigd en afgekondigd. Dit is dus de dag waarop de Koning (voor decreten de bevoegde minister) de wet ondertekend heeft (hetzelfde geldt voor een koninklijk, respectievelijk ministerieel besluit). Voor de toepassing van de wet in de tijd is deze afkondigingsdatum eigenlijk van geen belang. Van groter belang is de tweede datum, de dag namelijk dat de wet (of het decreet of het besluit) werd gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad*. Deze publicatiedatum is van belang in die zin dat publicatie noodzakelijk is om kenbaar en afdwingbaar te kunnen zijn en dat in principe tien dagen na publicatie de wet van kracht wordt. Op dit beginsel zijn er echter heel wat uitzonderingen en dan kan de wet in werking treden op de dag van de publicatie zelf, zes maanden later, wanneer de uitvoeringsbesluiten van kracht worden, en soms is zelfs retroactiviteit mogelijk. Deze derde datum, de datum van inwerkingtreding, is eigenlijk de enige relevante voor de toepassing van de wet in de tijd. De eerste datum identificeert alleen de wet, de tweede helpt de tekst te vinden in het originele *Staatsblad*, maar de derde is degene die bepaalt dat de wet moet worden toegepast (merk ten slotte op dat de datum van goedkeuring door het parlement, wat ***de facto*** meestal de pers haalt, in dit hele verhaal eigenlijk geen belang heeft. Er zijn door het parlement gestemde wetten en decreten die al jaren op inwerkingtreding wachten …).

D | WERKING IN DE RUIMTE

Tenzij de rechtsnorm het zelf uitdrukkelijk anders stelt, mogen we ervan uitgaan dat Belgische wetten gelden in België en gemeentelijke reglementen binnen

05_53-126.indd 103 21/08/18 11:30

de gemeente. Maar wat als een Belg zich naar het buitenland begeeft of een vreemdeling België binnenkomt? Zijn en blijven de Belgische wetten dan van toepassing? Sommige wel, sommige niet. Sommige normen hebben een territoriale gelding, andere een personele. In het eerste geval geldt de norm voor alle rechtssubjecten binnen het territorium waarvoor de overheid, die de norm heeft uitgevaardigd, bevoegd is (of minstens binnen een door de wet zelf bepaald deel van dat territorium). Ook vreemdelingen, die zich al dan niet toevallig binnen dit gebied bevinden, vallen dan onder de territoriale gelding van de wet. In het tweede geval geldt de norm voor de betrokken personen, waar die zich ook bevinden, zelfs buiten het door de uitvaardigende overheid beheerste gebied. Typische territoriaal toepasselijke normen zijn bijvoorbeeld de bepalingen van het verkeersreglement. Al wie zich in het Belgische verkeer begeeft, moet de Belgische regels respecteren. Een typisch personeel toepasselijk recht is het recht om te huwen. Waar een Belg zich ook bevindt, of hij al dan niet mag huwen, wordt hoe dan ook – minstens – bepaald door het Belgische recht.

Territorialiteit

Personaliteit

2 HET TOEPASSEN VAN DE RECHTSREGEL

A | RECHT *VERSUS* FEITEN: EEN MOMENT VAN INDUCTIE

Om een probleem in het recht thuis te brengen, moet de stap gezet worden van de feitelijke werkelijkheid naar de juridische. Vooraleer zich de vraag stelt naar het toepassen van een rechtsregel op een feitelijke situatie, werpt zich inderdaad de vraag op hoe een feitelijk vraagstuk vertaald moet worden naar een juridisch vraagstuk. We moeten de feiten juridisch "kwalificeren" en eigenlijk moeten we dus al een en ander over het recht kennen, vooraleer we uit de feiten de correcte juridische vraagstelling kunnen distilleren. Een rechtsvraag afleiden uit de feiten is eigenlijk een soort van inductie. Een voorbeeld kan deze stelling verduidelijken. Een wet stelt openbare dronkenschap strafbaar. Maar wanneer is iemand dronken? Door motivering en toelichting kunnen rechtspraak en rechtsleer verfijnen wat het strafrechtelijke (wettelijke) begrip dronkenschap inhoudt. Zo is in de loop van de jaren een lijst van indiciën gegroeid: praten met dubbele tong, verfomfaaide kledij, sterke ademgeur, waterige ogen, niet op een rechte lijn kunnen lopen, niet op een been kunnen staan … Het concrete oordeel dat deze of gene rechtsonderhorige effectief als dronken moet worden beschouwd, zal naast de juridische interpretatie van de rechtsregel zelf als rechtsbron (de vermelde indiciënlijst), ook steeds nog een appreciatie van de loutere feiten inhouden (Wat is praten met een dubbele tong? Hoezeer moet de kledij wanordelijk zijn? Hoe sterk moet de ademgeur zijn? …).

Kwalificatie

Dat een bepaalde instantie op een bepaald ogenblik in een bepaalde situatie aldus oordeelt, impliceert naast de interpretatie van de rechtsregel zelf dus ook een appreciatie van (want een oordeel over) de feiten. De nood aan overbrugging van deze afstand in elk concreet geval en de appreciatie van een feitelijke situatie die daarmee gepaard gaat, toont eens te meer aan waarom recht nooit als een louter theoretische wetenschap kan worden beschouwd. De ene rechter kan iemand in

Feitelijke appreciatie

05_53-126.indd 104 21/08/18 11:30

een bepaald geval dronken verklaren, waar een andere rechter dezelfde persoon zou vrijspreken. Beiden drukken hun appreciatie uit over de feiten, zonder dat dit noodzakelijkerwijze iets toevoegt aan het begrip van de rechtsregel zelf. Een inductie van de feiten zonder (methodisch) van interpretatie te spreken, is ook telkens het geval wanneer een algemene regel op een concrete situatie wordt toegepast, terwijl er over de inhoud van de regel zelf en zijn draagwijdte eigenlijk geen discussie is.

B | RECHT *VERSUS* FEITEN: INTERPRETATIE

a | Wat is interpretatie?

Vanuit methodisch standpunt interesseert ons uiteraard veeleer de toepassing van de regel in de mate deze regel iets toevoegt aan het recht zelf, door interpretatie. Doorheen ons bronnenonderzoek wordt steeds weer duidelijk dat een rechtsregel niet op zichzelf kan begrepen worden, maar pas ten volle zijn betekenis krijgt wanneer hij verder toegelicht wordt en in een breder kader geplaatst wordt. Deze toelichting kan bestaan uit een loutere verduidelijking. Zo kan de rechtsleer een regel situeren en de terminologie toelichten. De toelichting kan ook verder gaan en een bepaalde toevoeging doen aan de regel. Op dat ogenblik spreken we van interpretatie in de methodische zin van het woord. Los van het feit dat de toepassing van een rechtsregel hoe dan ook een feitelijke invulling impliceert, krijgen de meeste rechtsregels slechts hun volle inhoud doordat ze op een of meer niveaus geïnterpreteerd worden.

Interpretatie op macro- en microniveau

In wat voorafgaat en volgt, concentreren we ons op de interpretatie van (materiele) wetten. We zouden dit interpretatie op macroniveau kunnen noemen. Niet alleen normen die van overheidswege opgelegd zijn vereisen echter interpretatie, maar ook individuele afspraken die rechtssubjecten met elkaar gemaakt hebben. Hier hebben we dus te maken met interpretatie op het microniveau. Het Burgerlijk Wetboek (art. 1156-1164) reikt hiervoor een aantal richtsnoeren aan, maar deze opsomming is verre van exhaustief. Ook tal van andere wettelijke regels bevatten interpretatierichtlijnen. Deze kunnen vaak naar analogie toegepast worden op interpretatie op het macroniveau van de algemene regel.

b | Wie interpreteert?

Bij moeilijkheden op het microvlak schuift elk van de contracterende partijen haar interpretatie naar voren. Als er geen gemeenschappelijk standpunt gevonden wordt, dan moet de rechtbank beslissen. Op het macrovlak onderscheiden we verschillende soorten interpretaties, omdat er verschillende interpretatoren zijn.

Authentieke interpretatie

Interpretatie kan vooreerst het werk van de wetgever zelf zijn. We spreken dan van een wettelijke, officiële of authentieke interpretatie. De wetgever interpreteert hier zijn eigen vroegere rechtsnorm. Dit soort interpretatie is steeds bindend en de geïnterpreteerde wet wordt geacht steeds op die manier gegolden te hebben (wat in feite een retroactiviteit van de interpreterende wet inhoudt). In een

05_53-126.indd 105 21/08/18 11:30

interpretatieve wet doet de wetgever een vroeger werk over, omdat in de praktijk werd vastgesteld dat de vroegere wet aan duidelijkheid te wensen over liet of dat hij door de rechtspraak geïnterpreteerd werd op een manier waar de wetgever het niet mee eens is. Met een interpretatieve wet zal de wetgever, door de suprematie van de wettelijke norm, meteen ook mogelijke andere interpretaties de pas afsnijden.

Rechterlijke of praetoriaanse interpretatie

Daarnaast zal uiteraard ook de rechter moeten interpreteren (rechterlijke of praetoriaanse interpretatie). Los van het feit dat rechters, zoals gezegd, ook feitelijke situaties moeten appreciëren zonder dat die concrete oplossing iets aan de regel zelf zal veranderen of toevoegen, kan in de praktijk de toepassing van de rechtsregel de bestaande regel toch soms inhoudelijk aanvullen. Door het (*de iure*) ontbreken van enige kracht van precedent in ons rechtsbestel zal een casuïstische interpretatie slechts in methodisch opzicht enige betekenis krijgen wanneer verschillende beslissingen een gelijkaardige interpretatie aankleven. Anderzijds, gezien de hiërarchische structuur van de rechtspraak, zal een interpretatie aan belang winnen naargelang de instantie die ze aankleeft. De rol van het Hof van Cassatie, de Raad van State, het Grondwettelijk Hof, het Hof van Justitie van de EU en het Europees Hof voor de Rechten van de Mens staat hier centraal. Heel wat concrete interpretaties hebben dan ook de naam van een geschil gekregen (bv. het "Smeerkaasarrest").

Doctrinaire interpretatie

De doctrinaire interpretatie is het werk van de rechtsleer. Vanuit de rechtsleer worden de meeste en de breedst uitgewerkte interpretaties gemaakt. Het is zonder twijfel ook de rechtsleer die het zich kan permitteren om bij wijze van denkoefening het meeste afstand te nemen van de letter van de wet om aldus originele denkpistes te formuleren. De keerzijde is natuurlijk dat het niet steeds duidelijk is in welke mate deze denkoefeningen ook effectief aanvaard zullen worden bij het beslechten van geschillen, zodat het al te gemakkelijk aannemen van een in de rechtsleer vooropgestelde interpretatie aanzienlijke gevaren kan inhouden met betrekking tot de "correctheid" van de oplossing. Het is immers evident dat steeds voor ogen gehouden moet worden dat de diverse soorten interpretatie die hier aangehaald worden zich onderling op dezelfde manier verhouden als de rechtsbronnen waarin zij thuishoren.

Gewoonte Gebruiken

Ten slotte is de gewoonte eigenlijk ook een interpretator, aangezien de gewoonte concrete vorm geeft aan diverse toepassingen van de wettelijke regels. Het is de *consuetudo secundum legem*. Conform de artikelen 1159 en 1160 BW hebben ook de gebruiken interpretatieve waarde. Een dubbelzinnig begrip moet in de meest "gebruikelijke" zin begrepen worden of een kort contract moet geacht worden aangevuld te zijn door de "gebruikelijke" bedingen.

c | Hoe wordt er geïnterpreteerd?

Rechtstheoretisch worden diverse methodes onderscheiden waarmee men tot interpretatie van rechtsregels komt. We vermelden enkele van de belangrijkste. Het grote gamma aan interpretatiemethodes dat de rechter, in geval van onduidelijkheid van de norm, voorhanden heeft, toont nogmaals het bestaan van een beleidsmarge van de rechter bij het toepassen van de rechtsregel.

05_53-126.indd 106 21/08/18 11:30

Exegetische methode

De exegetische methode is een interpretatiemethode waarbij men zoveel mogelijk bij de letterlijke tekst van de rechtsregel probeert te blijven. De bewoordingen van de rechtsregel staan centraal en aanpassing aan bijvoorbeeld de tijdsgeest wordt uitgesloten. Termen worden ontleed, grammaticale constructies geanalyseerd. Een komma kan een wereld van verschil maken. De regel "Deze wet is toepasselijk op leningovereenkomsten, en op huurovereenkomsten van meer dan een jaar" heeft bijvoorbeeld een veel ruimer toepassingsgebied dan de regel "Deze wet is toepasselijk op leningovereenkomsten en huurovereenkomsten van meer dan een jaar". In het eerste geval worden immers alle leningen geviseerd; in het tweede geval enkel de leningen met een duurtijd van meer dan een jaar.

Systematische methode

Bij de systematische interpretatie probeert men een rechtsregel te interpreteren door hem thuis te brengen in het geheel van regels waartoe hij behoort. Er wordt daarbij bijvoorbeeld gekeken naar de titel van het hoofdstuk of naar de plaats van dit hoofdstuk in het geheel van de wet. Er worden met andere woorden gevolgen gekoppeld aan de plaats van een concrete regel in de totale systematiek van een wet of een rechtstak. Een evidente toepassing van de systematische interpretatiemethode is dat elke wettelijke term begrepen moet worden in de betekenis die de wet zelf eraan geeft. Zo heeft het begrip "kind" in het Burgerlijk Wetboek een veel ruimere betekenis dan in het Vlaamse Mediadecreet, dat dit woord in artikel 2, 18° definieert als "een persoon onder de leeftijd van twaalf jaar".

Wets- en rechtshistorische methode

De wets- en rechtshistorische methoden gaan op zoek naar een verklaring in het verleden (van enkel de totstandkoming van de betrokken wet zelf respectievelijk van de hele historische context waaruit een regel stamt). Dit betekent onder meer dat de inhoud van een rechtsregel bepaald wordt door hem te zien als een voortzetting van, dan wel precies een zich afzetten tegen, vroegere rechtsregels. Bij de wetshistorische interpretatie gaan we zoeken in de voorbereidende werken van de wet (de memorie van toelichting, de amendementen, de parlementaire bespreking). Bij de rechtshistorische interpretatie gaat de zoektocht breder en verder in de tijd terug. We gaan dan namelijk kijken in welke historische context een wet is ontstaan (bv. ten tijde van hevige vakbondsacties die het hele land verlamden in een periode van beperkte communicatiemedia) en zoeken we op hoe rechtspraak en rechtsleer intussen de wet hebben begrepen, zich aanpassend aan nieuwe omstandigheden van zowel sociale verhoudingen als technische mogelijkheden.

Sociologische methode

De sociologische methode probeert een rechtsregel niet noodzakelijk te interpreteren naar wat hij initieel bedoeld heeft, maar integendeel het initiële opzet zo nodig aan te passen aan de sociale evoluties. Bijgevolg kan de initiële betekenis of doelstelling van een rechtsregel *mutatis mutandis* aangepast worden aan de gewijzigde evoluties in de maatschappij. Een honderd jaar oude erfdienstbaarheid "voor paard en kar" kan dan bijvoorbeeld zo begrepen worden dat de boer ook met zijn tractor passeren mag …

Teleologische methode
Ratio legis

Met de teleologische interpretatie probeert men na te gaan wat de werkelijke bedoeling was van de wetgever. Deze bedoeling, de *ratio legis*, zal men vaak proberen achterhalen door de parlementaire voorbereiding (het is dan meteen ook

05_53-126.indd 107 21/08/18 11:30

een wetshistorische interpretatie) van de wet erop na te slaan, die we terugvinden in de parlementaire stukken en parlementaire handelingen. Deze methode zal ook vaak dicht aansluiten bij de eerder genoemde sociologische interpretatie, vermits ook hier het initiële doel van de norm geënt wordt op de geëvolueerde maatschappij.

Potius ut valeat-regel

De *potius ut valeat*-regel bepaalt dat wanneer een norm voor tweeërlei zin vatbaar is, hij moet opgevat worden in de zin waarin hij überhaupt enig gevolg kan hebben, beter dan in die zin waarin hij geen gevolg teweegbrengt. Als een wet of beding door de ene interpretatie als geldig, maar door een andere interpretatie als ongeldig kan beschouwd worden, dan moet dus gekozen worden voor de eerste interpretatie.

Beschermings-regel

De beschermingsregel ten slotte vereist dat bij de interpretatie het voordeel van de twijfel wordt toegekend aan de zwakste partij. Artikel 1162 van het Burgerlijk Wetboek stelt dat in geval van twijfel, de overeenkomst moet worden uitgelegd ten nadele van hem die bedongen heeft en ten voordele van hem die zich verbonden heeft. Op het vlak van de wet zal bijvoorbeeld de arbeidswetgeving in principe uitgelegd worden in het voordeel van de werknemer, de verzekeringswetgeving in het voordeel van de verzekerde, de consumentenwetgeving in het voordeel van de consument enz.

C | RECHT *VERSUS* FEITEN: DE JURIDISCHE DEDUCTIE

Rechtsregels moeten volgens een correcte logica toegepast worden. Dit veronderstelt dat bij combinatie van diverse rechtsregels, maar ook bij het toepassen van één enkele norm op een concrete situatie, de principes van de logica gerespecteerd worden. Vaak kunnen voor de hand liggende logische fouten vastgesteld worden in een juridisch betoog, omdat ze neerkomen op het verkeerd voorstellen van de inhoud van een rechtsregel. Daarom worden alle rechtsregels, vooraleer ze toe te passen, best herschreven in een standaardvorm: als a, dan b; indien niet c, dan d.

Essentieel is om daarbij te letten op wat een voldoende dan wel een noodzakelijke voorwaarde is. Hierna volgen formuleringen, die in (materiële) wetten, rechterlijke uitspraken en contracten heel vaak voorkomen en daarom goed begrepen moeten worden. Enkele voorbeelden uit het Gerechtelijk Wetboek:

Een zinsnede als "behoudens de uitzonderingen die de wet bepaalt" bij de aanvang van een wetsartikel betekent eigenlijk "wat hierna volgt is de regel, maar er zijn uitzonderingen mogelijk". Daarbij wordt vaak aangegeven wie deze uitzonderingen kan voorzien (de wetgever zelf, maar ook de uitvoerende macht, zoals in "behoudens de uitzonderingen, die de Koning voorziet") of waar deze kunnen te vinden zijn (in een bepaald wetboek bijvoorbeeld of in decreten van gemeenschappen en gewesten). De formulering kan ook zijn "onverminderd het bepaalde in art. ...". Dit betekent dat de regel die hier staat geen afbreuk doet aan wat

05_53-126.indd 108 21/08/18 11:30

in een ander bepaling staat en dat de inhoud van deze laatste bepaling dus wel degelijk geldig blijft, al heeft die een andere strekking.

Artikel 544: "De verslaggever verwijst, hetzij ambtshalve, hetzij op verzoek van betrokken partijen, naar de raad alle feiten die aanleiding kunnen geven tot tuchtmaatregelen". Een van de omstandigheden na "hetzij" volstaat als voldoende voorwaarde.

Artikel 3 Gerechtelijk Wetboek: "De wetten op de rechterlijke organisatie … zijn van toepassing op de hangende geschillen, zonder dat die worden onttrokken aan de instantie van het gerecht waarvoor zij op rechtsgeldige wijze aanhangig zijn". Nieuwe procedurewetten zijn wel onmiddellijk van toepassing op bestaande lopende geschillen, maar dit mag nooit met zich meebrengen dat men, lopende het geschil, naar een andere rechter moet stappen. Aanhangigheid is dus een voldoende voorwaarde om de zaak bij dezelfde rechter te laten.

Artikel 17 Gerechtelijk Wetboek: "De rechtsvordering kan niet worden toegelaten indien de eiser geen hoedanigheid en geen belang heeft om ze in te dienen". Belang én hoedanigheid zijn beide noodzakelijke voorwaarden voor de toelaatbaarheid van de vordering. Dit betekent omgekeerd dat zowel het ontbreken van hoedanigheid als het ontbreken van belang op zich een voldoende voorwaarde zijn voor de ontoelaatbaarheid van de vordering.

Strikte interpretatie in strafzaken

Wettelijk zijn de mogelijkheden van interpretatie soms uitdrukkelijk beperkt. Zo moet er in het strafrecht, omwille van het legaliteitsbeginsel (*nullum crimen sine lege* (geen misdrijf zonder wet), *nulla poena sine lege* (geen straf zonder wet)), steeds eng uitgelegd worden. Analogieredeneringen zijn daarom in principe uitgesloten in het strafrecht. We overlopen hierna enkele typische redeneringen, telkens met een voorbeeldje uit de Wegcode.

Analogie

De redenering naar analogie of *a pari* houdt in dat men een rechtsregel of principe op een situatie toepasselijk verklaart omwille van het gelijkaardige van het geval met hetgeen in de regel als toepassingsgebied vermeld wordt. Wanneer bijvoorbeeld een verkeersbord C15 (verbodsteken met bereden paard) de toegang verbiedt voor ruiters, zal dit niet alleen gelden voor het berijden van paarden, doch *a pari* ook voor andere bereden dieren zoals ezels en kamelen.

A contrario

Er is sprake van een *a contrario*-redenering wanneer men uit de omschrijving van het toepassingsgebied van een regel of de bedoeling ervan precies afleidt dat deze regel bijgevolg niet van toepassing is op een bepaalde andere situatie. Wanneer bijvoorbeeld een verbodsteken C39 (verbodsteken met rode vrachtwagen links van zwarte personenwagen afgebeeld) vrachtwagens verbiedt in te halen, dan zal daaruit *a contrario* kunnen worden afgeleid dat personenwagens wel kunnen inhalen.

A fortiori

Een *a fortiori*-redenering houdt in dat een bepaalde regel, gezien de omschrijving van zijn toepassingsgebied, des te meer zal gelden voor een bepaalde andere situatie. Inzake bevoegdheden wordt deze regel ook in het Frans vaak uitgedrukt als "qui peut le plus peut le moins". Wanneer bijvoorbeeld een verbodsteken C35

05_53-126.indd 109 21/08/18 11:30

(verbodsteken met een rode en een zwarte wagen naast elkaar) personenvoertuigen verbiedt in te halen, dan zal dit *a fortiori* gelden voor vrachtwagens die willen inhalen.

Subsidiariteit

Bij subsidiariteit wordt naast een "hoofdorde" een "ondergeschikte orde" (en eventueel verdere ondergeschikte orden) onderscheiden. Als de concreet te beoordelen situatie niet valt onder de hoofdorde, dan wordt nagegaan of ze niet kan worden gecatalogeerd onder de regel van ondergeschikte orde en zo wordt verder het rijtje afgegaan. We hebben hier als het ware te maken met een cascade, die van boven naar beneden stap voor stap onderzocht moet worden. Zo kan een verwerende partij op de vordering van een som geld, verhoogd met de moratoire intresten aan vijftien procent, antwoorden dat er "in hoofdorde" *überhaupt* geen intresten verschuldigd zijn (omdat er bv. geen ingebrekestelling is geweest) en in ondergeschikte orde (voor het geval de rechter zou oordelen dat er wel degelijk moratoire intresten verschuldigd zijn) dat de intresten maximaal tien procent kunnen zijn.

3 HIERARCHIE VAN (MATERIELE) WETTEN

Verschillende gezagsinstanties in België hebben de bevoegdheid om materiële wetten uit te vaardigen. Zo vaardigt de wetgever wetten uit, de uitvoerende macht neemt verordeningen (koninklijke en ministeriële besluiten) en op lokaal niveau zijn er de gemeenteraden en provinciebesturen die ook normen uitvaardigen … Gelet op de federale structuur hebben ook de deelstaten de bevoegdheden om normen uit te vaardigen, nl. decreten en ordonnanties, die kracht van wet hebben en op dezelfde hoogte staan als de federale wetten. België functioneert daarenboven binnen een internationale rechtsorde waarbij een deel van de nationale soevereiniteit is overgedragen aan de Europese Unie, die op haar beurt normen uitvaardigt. Verder zijn er ook nog internationale verdragen. Volledigheidshalve vermelden we nog dat er ook nog verbindende voorschriften zijn met algemene strekking, die niet uitgaan van een overheid, maar het gevolg zijn van onderhandelde afspraken, zoals collectieve arbeidsovereenkomsten (cao). Als een cao bij koninklijk besluit algemeen verbindend is verklaard, dan is het een materiële wet. Is dit niet het geval, dan is het slechts een overeenkomst, maar die toch op alle rechtssubjecten, die vertegenwoordigd zijn door de contracterende partijen, van toepassing is. Kortom, we worden geconfronteerd met een enorm amalgaam aan normen. De vraag die zich dan stelt, is hoe al deze normen zich tot elkaar verhouden. Staan die op een zelfde niveau of is er één belangrijker dan een ander? Wat gebeurt er bv. als verschillende normen zaken regelen die echter met elkaar in strijd zijn? Wie of welke norm heeft dan voorrang boven de andere? En wat doe je bij een dergelijk conflict?

Hiërarchie der rechtsnormen

Dit is wat we de leer van de hiërarchie van de rechtsnormen noemen: wat is de verhouding tussen deze verschillende normen? Dit is een fundamenteel principe in elke rechtsstaat. Lagere normen kunnen enkel hogere normen uitvoeren, specificeren of verduidelijken. Ze moeten de hogere normen minstens respecteren. Hiërarchie betekent dat de rechtsnormen in een hiërarchische verhouding staan

05_53-126.indd 110 21/08/18 11:30

tot elkaar. Ook de gezagsdragers zijn gebonden door het recht dat ze moeten toepassen. Iedere burger zou de mogelijkheid moeten kunnen hebben om naar een rechtbank te gaan en af te dwingen dat een norm buiten toepassing wordt gelaten, indien deze strijdig is met een hogere norm. Maar dat systeem kennen wij in België maar onvolledig. Omdat men ervan uitging dat de Belgische wetgever heel onafhankelijk was en een grote soevereiniteit kende, ging men er in onze Grondwet van 1831 vanuit dat wetten in principe niet door een rechter konden worden getoetst aan een hogere norm, zijnde de Grondwet. Door het instellen van het Grondwettelijk Hof werd hierop gedeeltelijk teruggekomen. Gedeeltelijk omdat dit Hof immers de wetten niet aan elk artikel van de Grondwet kan toetsen. Deze hiërarchie van de kracht van de norm mag niet verward worden met de territoriale of temporele gelding of de materiële bevoegdheid van de normerende overheid. Zo is er geen hiërarchieprobleem als twee gemeentelijke reglementen van twee verschillende steden elkaar tegenspreken, omdat elk reglement slechts geldt voor de eigen gemeente. Zo is er ook geen hiërarchieprobleem als een Vlaams decreet een Belgische wet tegenspreekt, omdat hier puur de materiële bevoegdheidsverdeling zal bepalen welke norm toegepast moet worden. En zo kan ook een gemeentelijk reglement afwijken van een – volgens de abstracte hiërarchie hogere – provinciale norm, zolang het maar gaat om een concrete regeling van gemeentelijk belang.

A | DE INTERNATIONALE EN SUPRANATIONALE NORMEN

a | Over monisme en rechtstreekse werking

Het "internationale" recht in de enge zin is het resultaat van afspraken tussen verschillende staten (en/of internationale organisaties). Internationale normen (in de enge zin) zijn vastgelegd in verdragen en gewoonten (en in mindere mate ook in precedenten en rechtsleer). Verdragen zijn overeenkomsten tussen twee (bilaterale verdragen) of meer (multilaterale verdragen) staten of naties. Het "supranationale" recht daarentegen gaat uit van een internationale organisatie waartoe een (lid)staat behoort. Dit zijn duurzame verbanden tussen twee of meer staten, met een eigen – apart van de samenstellende staten – rechtspersoonlijkheid, een eigen doel en eigen middelen. Ze zijn ooit door een of meer verdragen opgericht, maar leiden nu een autonoom bestaan. Het belangrijkste voorbeeld voor België is de Europese Unie.

Hoe deze verdragen en normen uitgevaardigd door internationale instellingen gevolg hebben in de Belgische rechtsorde, is al beschreven in Thema 3 *Nationale en internationale rechtsorden*, 3.A.

Verdragen

Het EU-recht stelt immers een eigen, nieuwe rechtsorde in het leven die zich onderscheidt van de rechtsorde die gewoonlijk wordt georganiseerd door een nationale organisatie. De lidstaten hebben immers hun soevereiniteit op bepaalde gebieden begrensd en daardoor een rechtsstelsel in het leven geroepen dat bindend is voor zowel hun onderdanen en als voor henzelf. De EU-burgers kunnen

05_53-126.indd 111 21/08/18 11:30

zich hierop beroepen. Het EU-recht ontneemt lidstaten de bevoegdheid om de positie van het Unierecht te bepalen ten aanzien van het interne recht en het Europees recht moet zonder meer worden toegepast.

Rechtstreekse werking

De in België toepasselijke leer van het "monisme" (er is slechts één rechtssysteem, ook al zijn sommige bronnen "niet-Belgisch") impliceert niet dat alle internationale bepalingen nu dezelfde rechtskracht hebben. De vraag stelt zich of burgers zich mogelijkerwijze voor de rechtbanken kunnen beroepen op deze internationale verdragen om er rechten uit te putten. De meeste bepalingen van een verdrag zijn immers zo opgesteld dat ze eigenlijk verplichtingen opleggen voor staten. Opdat burgers zich echter rechtstreeks zouden kunnen beroepen op deze verdragen en dus kunnen putten uit de rechten van deze verdragen, moeten deze bepalingen rechtstreekse werking kennen. Dezelfde vraag stelt zich voor bepalingen van het Europees recht. Maar wanneer heeft een bepaling rechtstreekse werking (self-sufficient karakter)? Deze vraag wordt niet alleen door het nationale recht maar in de eerste plaats door het internationale recht beantwoord. Hiervoor moet aan een aantal vereisten voldaan zijn. Zo moeten de verdragspartijen de bedoeling hebben gehad om rechtstreekse werking toe te kennen (subjectief criterium) en moeten de bepalingen wat de geest, de inhoud en de bewoordingen ervan betreft, op zich voldoende duidelijk en nauwkeurig zijn om toepasbaar te zijn zonder dat verdere reglementering met het oog op de precisering ervan noodzakelijk is (objectief criterium). Men kan dit ook "het praktische karakter van een rechtstreekse werkingstest" noemen. Kan een rechter die bepaling op een casus-positie toepassen, zonder dat de tussenkomst van een ander bestuursorgaan nog noodzakelijk is? Dit is bijvoorbeeld niet zo bij programmatorische bepalingen. Zo is er een verschil tussen een bepaling die stelt "nationale onderdanen en buitenlandse onderdanen mogen niet worden gediscrimineerd" en een bepaling die stelt "met het oog op de uitvoering van deze bepaling, nemen de Lid-Staten de nodige uitvoeringsmaatregelen". Enkel van de eerste bepaling kan duidelijk worden gesteld dat deze rechtstreekse werking heeft.

Primair EU-recht

Ongetwijfeld het belangrijkste verdrag dat in België rechtstreekse werking heeft, is het Verdrag van 4 november 1950 tot bescherming van de Rechten van de Mens en de Fundamentele Vrijheden (EVRM). Ook in het zogenaamde "primaire Unierecht" van het EU-Verdrag en van het EU-Werkingsverdrag staan rechtstreeks werkende bepalingen.

Secundair of afgeleid EU-recht

Naast dit primaire EU-recht (de basisverdragen) moet ook verwezen worden naar het secundaire of afgeleide EU-recht. Wat het Europese rechtsinstrumentarium betreft, wordt een apart begrippenkader gebruikt. Zo spreekt men in de EU over verordeningen, richtlijnen, besluiten, aanbevelingen en adviezen.

Verordening

- Zowel de Commissie, de Raad van Ministers, als het Europees Parlement kunnen verordeningen maken. Verordeningen zijn Europese normen die een algemene strekking hebben en rechtstreeks bindend zijn in al hun onderdelen. Een verordening heeft geen omzetting nodig in het nationale recht. Particulieren hebben dus steeds het recht om zich voor de nationale rechter op eender welke verordening te beroepen om te zien of het nationaal recht daarmee onverenigbaar is en dus buiten toepassing wordt verklaard.

05_53-126.indd 112 21/08/18 11:30

- Hierin verschilt de verordening van de richtlijn. Richtlijnen zijn immers Europese normen die wel bindend zijn voor de staten, maar in principe niet voor de rechtssubjecten. Richtlijnen verplichten elke lidstaat om een bepaald resultaat te bereiken, maar aan de lidstaten zelf laten ze de keuze van de daartoe in te zetten middelen. Het gaat dus om regelen die vaak in een nationale lidstaat een wijziging of aanvulling van een nationale wetgeving vereisen om het beoogde resultaat te halen.

  Richtlijn

  Soms verkrijgt een richtlijn na verloop van tijd wel een beperkte vorm van directe werking, doordat een termijn geplaatst wordt op het te bereiken resultaat, en als de lidstaat binnen die termijn de eigen wetgeving niet heeft aangepast, dan kan elk rechtssubject zich rechtstreeks op de richtlijn beroepen tegen zijn – nalatige – nationale staat. Het feit dat een richtlijn niet is omgezet, kan niet ingeroepen worden tegen de burger. Dit is dus een opwaartse verticale werking van de richtlijn. Het uitgangspunt is dan immers dat de burger niet het slachtoffer mag zijn van het stilzitten van zijn nationale overheid en een aansprakelijkheidsvordering tegen zijn staat kan instellen wegens geleden schade. Een tweede soort vangnet of dus beperkte rechtstreekse werking van een richtlijn, is dat de rechtbanken in de mate van het mogelijke de ongewijzigde nationale wetgeving "richtlijnconform" interpreteren of dus uitleggen in overeenstemming met de richtlijn.

  Omzetting

  Richtlijnconforme interpretatie

- De Commissie en soms ook de Raad kunnen ook besluiten maken die slechts bindend zijn voor een bepaald rechtssubject of een bepaalde staat en dus geen echte normen zijn, maar individuele bevelen.

  Besluiten

- Daarnaast kunnen de Commissie en de Raad ook aanbevelingen en adviezen maken. Ze zijn niet bindend en dus eigenlijk geen rechtsbronnen, maar ze maken aan de staten en hun rechtssubjecten duidelijk hoe de Europese Unie de toekomst ziet.

  Adviezen

b | De hiërarchische verhouding

Rechtstreeks werkende internationale normen en supranationale normen staan het hoogst in de hiërarchie der normen. Bij tegenstrijdigheid tussen deze rechtsnormen en Belgische, Vlaamse, provinciale of gemeentelijke normen, zullen enkel de internationale/supranationale toegepast worden. Zo kan een Belgische rechter een Belgische wet terzijde schuiven als deze strijdig is met rechtstreeks werkende Europese normen.

Wat het Europees recht betreft, heeft het hoogste Europese rechtscollege, het Hof van Justitie, vanaf het begin duidelijk bepaald dat het Europees recht omwille van het bijzondere rechtskarakter voorrang heeft op het nationale recht en door geen enkel nationaal voorschrift opzij kan worden gezet zonder het gemeenschapsrechtelijk karakter te verliezen en zonder dat de rechtsgrond van de Europese Gemeenschap/Unie hierdoor wordt aangetast. Het nationale recht moet dus wijken voor het Europees Unierecht net zozeer dat dit verhindert dat nieuwe nationale wetgeving tot stand komt die onverenigbaar zou zijn met het Europees recht.

Voorrang Europees recht

05_53-126.indd 113 21/08/18 11:30

De nationale rechter zal er steeds moeten voor zorgen dat internationale normen voorrang hebben op de nationale wetgeving. Dit is ook de reden waarom nationale rechtbanken rekening moeten houden met de rechtspraak van internationale rechtscolleges, zoals het Hof van Justitie van de Europese Unie. Wat het EU-recht betreft, is het de taak van dit laatste rechtscollege om na te gaan of een bepaling van Europees recht rechtstreekse werking heeft. Het Hof van Justitie moet immers de eerbiediging van het recht verzekeren bij de uitlegging en de toepassing van de verdragen van de EU.

B | DE NATIONALE RECHTSNORMEN

a | De Grondwet

De traditioneel belangrijkste norm, zeker op nationaal vlak, is de Grondwet. De Grondwet is een geheel van fundamentele rechtsregels die de werking en de organisatie van de gezagsinstanties en de verhouding tussen die gezagsinstanties en de rechtsonderhorigen bepalen en/of de grenzen bepalen waarbinnen zij tot ontwikkeling kunnen komen. Het gaat om fundamentele rechtsregels die, omdat ze de basis zijn van onze staatstructuur, in de normenhiërarchie eigenlijk hoger staan dan een wet. De Grondwet is de hoogste nationale norm. Hierdoor stelt zich de vraag of internationale normen voorrang hebben. Hoewel onze nationale hoogste rechtscolleges hierin niet altijd eenduidig waren, is de stelling de dag van vandaag dat het internationaal recht prioriteit heeft op het nationale recht en dus ook op de Grondwet. De Grondwet voorziet dat de uitoefening van bepaalde machten door een verdrag of door een wet wordt opgedragen aan volkenrechtelijke instellingen. Wanneer dus bijvoorbeeld een Europese norm wordt aangenomen die ingaat tegen de Belgische Grondwet of die de Belgische overheden verplicht tot het stellen van handelingen die tegen de Grondwet ingaan, kan de Grondwet zelf niet tegen die handelingen van het Europees recht worden ingeroepen.

Formele Grondwet

In de formele zin van het woord is de Grondwet een geheel van rechtsregels, waarvan de goedkeuring en eventuele wijziging aan strakke regels is gebonden. Een gewone meerderheid van gekozenen in het parlement kan de Grondwet niet wijzigen. Een wijziging gebeurt in drie fasen: in eerste instantie gaan de drie takken van de wetgevende macht, de koning, de Kamer en de Senaat, de zogenaamde preconstituante, afzonderlijk verklaren dat er redenen zijn tot herziening van de Grondwet. Hier worden dan ook de artikelen opgesomd die in aanmerking komen voor herziening. Daarbij dient een gewone meerderheid te worden gevolgd: dus de meerderheid van de leden moeten aanwezig zijn en de meerderheid van de uitgebrachte stemmen moet "ja" zijn. In een tweede fase wordt een verklaring tot herziening van de Grondwet bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad*. Een gevolg hiervan is dat beide kamers van rechtswege ontbonden zijn en dat de kiezers moeten worden opgeroepen en dus binnen de 2 maanden nieuw verkozen kamers moeten worden bijeengeroepen. De nieuw verkozen kamers en de koning vormen dan de constituante. De grondwetgevende macht kan zich dan buigen over de in herziening gestelde bepalingen. Deze is immers

Preconstituante

05_53-126.indd 114 21/08/18 11:30

niet verplicht om de Grondwet te wijzigen. Bij een stemming zal vervolgens een grondwettelijke meerderheid vereist zijn. Dit wil zeggen dat minstens twee derde van de leden aanwezig moet zijn en dat twee derde van de uitgebrachte stemmen een ja-stem moet zijn. Men is enkel bevoegd om die artikelen te wijzigen die in de herzieningsverklaring werden opgenomen. Na de stemming in de wetgevende Kamers wordt de nieuwe bepaling door de koning als derde tak van de wetgevende macht bekrachtigd en als hoofd van de uitvoerende macht afgekondigd en in het *Belgisch Staatsblad* bekendgemaakt. Omdat sinds 1831 de Grondwet herhaalde keren gewijzigd is en de vele bis- en ter-artikelen de lezing ervan bemoeilijkten, is de tekst in 1994 gecoördineerd.

Bijzondere wetten

Naast de Grondwet hebben we ook nog de bijzondere (meerderheids)wetten. Bijzondere wetten zijn een typisch Belgisch fenomeen en houden eigenlijk het midden tussen Grondwet en gewone wet. De inhoud van de bijzondere wetten behoort doorgaans tot de Belgische constitutie in de brede zin. Ze worden bijzonder genoemd omdat ze (formele) wetten zijn die slechts tot stand komen of gewijzigd worden mits er bijzondere meerderheden voorhanden zijn in het parlement (een gewone meerderheid per taalgroep én twee derde in het geheel). Bijzondere wetten regelen onder meer het Grondwettelijk Hof, de Brusselse instellingen en de financiering van de gemeenschappen en de gewesten. Vaak gaat het ook over bepalingen die net zo goed in de Grondwet zouden kunnen worden opgenomen. Ze staan op een hoger niveau dan wetten maar worden wel geacht hiërarchisch gezien ondergeschikt te zijn aan de Grondwet.

Ook op het deelstaatniveau bestaan bijzondere decreten. Ze beogen de bescherming van ideologische minderheden en worden aangenomen met een tweederdemeerderheid.

b | Wetten

Er zijn wetten en wetten

Wet Decreet Ordonnantie Besluitwetten

Wetten in de formele zin van het woord zijn normen die door de wetgevende macht worden goedgekeurd. Decreten en ordonnanties uitgevaardigd door de wetgevende macht van de gemeenschappen en gewesten worden hiermee gelijkgeschakeld. Zij zijn even rechtskrachtig.

Op het niveau van de formele wetten en decreten, moeten we ook de besluitwetten vermelden, ook al zijn de nog geldende besluitwetten tegenwoordig niet talrijk meer. Ze zijn ontstaan in oorlogsomstandigheden, wanneer het onmogelijk was om het parlement samen te roepen en wanneer de koning en de regering (Eerste Wereldoorlog) of de regering alleen (Tweede Wereldoorlog) dus als overblijvende organen van de wetgevende macht wetten afgekondigd hebben.

Genummerd KB Volmachtbesluiten

Op hetzelfde niveau van de formele wetten en decreten en ordonnanties vinden we ten slotte nog de genummerde koninklijke besluiten (KB nr. …) of volmachtbesluiten, die tot stand gekomen zijn in het kader van een opdrachtwet of bijzondere machtenwet (strikt gezien is er een gradatieverschil tussen een opdrachtwet, op

05_53-126.indd 115 21/08/18 11:30

Bijzondere-machtenwet Opdrachtwet

basis waarvan de regering een gebonden bevoegdheid heeft om bepaalde maatregelen te nemen, bv. om een Europese richtlijn *quasi* volledig in de Belgische wetgeving over te nemen zonder enige wijziging; en een bijzonderemachtenwet, op basis waarvan de regering een discretionaire bevoegdheid heeft binnen het vooropgestelde algemene doel). Formele – federale – wetten, decreten en ordonnanties zijn het werk van de wetgevende macht. Met een genummerd koninklijk besluit wordt het wetgevende werk daarentegen verricht door de regering. In bijzondere omstandigheden, wanneer binnen relatief korte termijn bepaalde belangrijke beslissingen moeten worden genomen met het oog op een bepaald – uitdrukkelijk omschreven – doel, kan de regering inderdaad aan het parlement vragen om bijzondere machten te krijgen. De snelheid waarmee bepaalde wettelijke maatregelen moeten worden genomen, is althans de officiële uitleg. In feite gaat het vaak om eerder onpopulaire maatregelen die moeten worden genomen en die in het parlement al te veel aanleiding zouden geven tot politiek lastige debatten. De regering krijgt dan bij (opdracht- of volmacht)wet de bevoegdheid om maatregelen te nemen, waarvoor normaal slechts de formele wetgever bevoegd zou zijn. Formeel hebben dergelijke normen de vorm van een koninklijk besluit, maar zij kunnen formele wetten wijzigen of opheffen en nadien ook slechts door een formele wet gewijzigd worden, wat hen dus hetzelfde gezag verstrekt. Om ze te onderscheiden van de gewone koninklijke besluiten krijgen ze een volgnummer. Gezien de gedeeltelijke uitschakeling van het parlement, is dit soort wetten eigenlijk weinig democratisch. Sinds de jaren 1980 wordt gedeeltelijk tegemoetgekomen aan dit ondemocratische aspect door in de opdrachtwet te voorzien dat op het einde van de volmachtenperiode de genomen (genummerde) besluiten door een formele wet moeten worden bekrachtigd. Verklaart de wetgevende macht zich op dat ogenblik niet akkoord, dan verdwijnen de genummerde besluiten weer uit de rechtsorde.

Programmawetten

Volledigheidshalve vermelden we hier ten slotte nog de sinds enkele jaren traditionele jaarlijkse programmawetten, alsook de wetten "houdende diverse bepalingen". Het zijn geen wetten met een bijzondere kracht of eigen plaats in de hiërarchie, maar gewone (formele) wetten waarmee de politieke meerderheid ter realisatie van haar politiek programma in één tekst verschillende materies regelt. Dit gebeurt soms naar aanleiding van het afsluiten van een nieuw regeerakkoord, maar vooral bij het goedkeuren van de jaarlijkse begroting of het tussentijds bijsturen ervan. Omdat dan in één formele wet verschillende materies behandeld worden, hebben journalisten het dan vaak over mozaïekwetten of zelfs vuilnisbakwetten.

Toetsing van de wet aan de Grondwet

In de hiërarchie van normen staat de Grondwet hoger dan een wetskrachtige norm, zoals een wet of een decreet. Wetskrachtige normen kunnen dus niet afwijken van de Grondwet. De vraag was echter of er een sanctie mogelijk was indien een wet niet in overeenstemming was met de Grondwet. Nationale rechtbanken en hoven hebben namelijk niet de bevoegdheid om de wetten te toetsen aan de Grondwet. Er was dan ook een groot probleem omdat België – in tegenstelling

05_53-126.indd 116 21/08/18 11:30

tot bv. Duitsland of Italië – niet echt over een Grondwettelijk Hof beschikte dat de bevoegdheid heeft te waken over de naleving van de Grondwet en bij eventuele schending van de Grondwet, de wet te vernietigen. Men was lange tijd van oordeel dat er een soort van onschendbaarheid was van de wet. Deze stelling werd moeilijk houdbaar toen België een federale staat werd. Omdat de deelstaten nu ook decreten konden uitvaardigen, werd er een bevoegdheidsconflict mogelijk tussen regels met eenzelfde rechtskracht. Om dat bevoegdheidsconflict op te lossen, werd het Grondwettelijk Hof opgericht (eerst heette dat het Arbitragehof). Geleidelijk aan werd de bevoegdheid van het Hof echter uitgebreid en heeft men ook de mogelijkheid voorzien om alle wetten en decreten niet alleen te toetsen aan de bevoegdheidsverdelende regels, maar ook aan de bepalingen van Titel II, die gaat over de Belgen en hun rechten. Ons Grondwettelijk Hof heeft dus niet een volle bevoegdheid waarbij het de wetten en decreten aan alle bepalingen van de Grondwet kan toetsen, maar wel aan een zeer uitgebreid geheel. Zie Thema 6 *Rechtshandhaving*, 4.

Grondwettelijk Hof

De hiërarchische verhouding wet-internationale normen

Daarnaast heeft ook de internationalisering de onschendbaarheid van de wet aangetast. Dit vloeit voort uit het bekende Smeerkaasarrest van het Hof van Cassatie. In deze zaak importeerde een Belgische firma zuivelproducten uit andere EU-lidstaten en moest hiervoor douanerechten betalen. Het EU-verdrag bepaalde echter dat geen in- en uitvoerrechten door EU-lidstaten mochten worden ingesteld. Zo was er een conflict tussen een verdrag en een Belgische wet van latere datum. Ons hoogste rechtscollege heeft toen bepaald dat een verdragsrechtelijke regel die directe werking heeft, voorrang heeft op een Belgische wet, ook al is die wet van latere datum. Dit vloeit voort uit de eigen aard van het internationaal recht. Het gevolg is dan ook dat bij een conflict tussen een wetskrachtige norm (een wet, een decreet of een ordonnantie) en een internationale norm met directe werking, de rechtbank de wetskrachtige norm buiten toepassing moet verklaren.

Internationalisering

De gevolgen kunnen zelfs verder gaan. Bijvoorbeeld, indien de Belgische wetgever een Europese norm niet zou omzetten of toepassen, kan het Hof van Justitie België zelfs aansprakelijk stellen.

Ten slotte merken we nog eens op dat omdat de nationale federale instellingen enerzijds en de gemeenschaps- en gewestinstellingen anderzijds elk hun eigen bevoegdheden hebben, tegenstrijdigheden in principe uitgesloten zijn. Zo kan het Vlaams Parlement met een decreet een bestaande wet opheffen, wijzigen of aanvullen, omdat de vroeger door de Belgische wet geregelde aangelegenheid intussen, ingevolge de staatshervormingen, tot de Vlaamse bevoegdheden behoort. Is er toch een antinomie tussen een wet en een decreet of tussen decreten van verschillende gemeenschappen of gewesten onderling (bv. omdat de geregelde materie tentakels heeft in verschillende bevoegdheidsgebieden), dan wordt dit bevoegdheidsconflict beslecht door het Grondwettelijk Hof, dat wetten, decreten en ordonnanties kan vernietigen.

05_53-126.indd 117 21/08/18 11:30

c | De administratieve besluiten en verordeningen

De verschillende verordeningen

Toegewezen bevoegdheden KB

Met deze normen dalen we van het (formele) wetgevende niveau af naar het niveau van de uitvoerende macht. De uitvoerende macht beschikt over toegewezen bevoegdheden. Dit wil zeggen dat de Grondwet of een rechtskrachtige norm aan de uitvoerende macht de bevoegdheid daartoe heeft toegekend.

De belangrijkste zijn de koninklijke besluiten (KB) die worden uitgevaardigd door de koning. Dit houdt concreet in dat ze gemaakt worden door de Belgische regering, ondertekend door de koning en tegengetekend door een minister. Ze worden gepubliceerd in het *Belgisch Staatsblad*. De besluiten van de gemeenschaps- en gewestregeringen, bijvoorbeeld de besluiten van de Vlaamse Regering (B.Vl. Reg.), hebben precies dezelfde kracht, maar betreffen gemeenschaps- en/of gewestmateries. Zij worden niet door de koning ondertekend.

Al deze besluiten hebben gemeen dat ze uitgaan van de uitvoerende macht en daarom eigenlijk alleen maar hogere normen (formele wetten, decreten, Grondwet, internationale normen) uitvoeren, dit wil zeggen concretiseren of verfijnen en praktisch toepasbaar maken. De uitvoerende macht bepaalt niet volledig vrij de inhoud van haar besluiten. Daarom wordt in de aanhef van een uitvoeringsbesluit steeds verwezen naar de rechtsgrond(en) waarop het besluit gebaseerd is. Als er geen rechtsgrond is, dan is het besluit illegaal en dus vernietigbaar.

Legaliteit

Opportuniteit

Zodoende hebben alle uitvoeringsbesluiten (ook dus de materiële wetten die hierna nog volgen, alsook de individuele bestuurshandelingen) aspecten van legaliteit en opportuniteit. De legaliteit betreft de wettelijke grenzen waarbinnen of de rechtsgronden waarop een besluit gebaseerd wordt. Het bestuur is slechts bevoegd een besluit te nemen voor zover de hogere normen dit toelaten of voorschrijven. Binnen die juridische grenzen beschikt het bestuur wel over de vrijheid om concreet inhoud te geven aan het besluit. Dit is de opportuniteit, de mogelijkheid om uit de vele mogelijke en wettige alternatieven het in de ogen van het bestuur juiste alternatief te kiezen.

MB

Onder de koninklijke besluiten bevinden zich de ministeriële besluiten (MB) en ook besluiten van een staatssecretaris. Dit zijn uitvoeringsbesluiten, maar van een lager niveau. Ze gaan niet uit van de regering als geheel, maar van één (of enkele) concrete leden van ofwel de federale ofwel een gemeenschaps- of gewestregering. Ze zijn dan ook meestal een verdere uitwerking van een koninklijk besluit respectievelijk besluit van de gemeenschaps- of gewestregering. In tegenstelling tot wat het geval is op nationaal niveau, zijn de besluiten op gemeenschaps- of gewestniveau collegiaal en heeft een minister in principe geen eigen beslissingsbevoegdheid (tenzij er een delegatie werd verleend die echter enkel aanvullende en bijkomstige maatregelen kunnen inhouden).

Reglementen gemeenten en

Ook de gemeenten en de provincies zijn overheden en kunnen algemene afdwingbare normen uitvaardigen, reglementen genoemd. Zij kunnen vrij regelen

05_53-126.indd 118 21/08/18 11:30

wat van gemeentelijk respectievelijk provinciaal belang is. Bij het opstellen ervan zullen deze overheden wel rekening moeten houden met alle hogere normen, maar ze hebben een relatief grote autonomie wat de inhoud betreft. Voorbeelden hiervan zijn reglementen over huisvuilophaling, over het gebruik van gemeentelijke of provinciale infrastructuur, over lokaal verkeer … Ze mogen echter geen inbreuk plegen op bepalingen die reeds werden geregeld door wetten, decreten of ordonnanties, of verordeningen van de nationale en gemeenschaps- en gewestregeringen. Ze zijn ook van rechtswege opgeheven indien ze later door wetskrachtige normen of verordeningen van de federale overheid of gemeenschapsregeringen worden geregeld. Zoals voor de hiervoor besproken uitvoeringsbesluiten, geldt ook hier dat gemeenten en provincies binnen de grenzen van de legaliteit beschikken over vrije keuze wat de opportuniteit betreft.

Provincies

De hiërarchische verhouding

Alle lagere verordeningen zijn ondergeschikt aan de hogere normen.

Overeenkomstig het principe van de exceptie van onwettigheid of illegaliteit (art. 159 Gw.), kan de rechter de besluiten en de verordeningen enkel toepassen wanneer ze in overeenstemming zijn met de Grondwet, de formele wetten, de internationale normen met rechtstreekse werking en de algemene rechtsbeginselen. In geval van strijdigheid is de rechter dan ook verplicht de besluiten en de verordeningen buiten toepassing te laten. Het is trouwens ook zo dat de Raad van State, afdeling Bestuursrechtspraak, bevoegd is deze besluiten te vernietigen indien ze in strijd zijn met de hogere rechtsnormen (zie Thema 6 *Rechtshandhaving*, 3, c).

Exceptie onwettigheid

d | Rondzendbrieven en soft law: een bijzondere rechtsbron

Helemaal onderaan de hiërarchie van de wetgeving vinden we de rondzendbrieven (Rondz.) of circulaires, ook wel administratieve aanschrijvingen en soms omzendbrieven genoemd. Ministeriële omzendbrieven dienen duidelijk onderscheiden te worden van ministeriële besluiten. Eigenlijk zijn deze teksten zelfs helemaal geen bron van recht meer, omdat ze geen nieuwe regels (mogen) invoeren. Rondzendbrieven bevatten slechts heel praktische administratieve richtlijnen van een minister (ministeriële rondzendbrieven) aan de ambtenaren van zijn departement of van een bestuurs- of beleidsorgaan (bv. het College van procureurs-generaal) aan de lagere besturen en ambtenaren. Ze kunnen goed van pas komen bij de interpretatie van (hogere) rechtsnormen, maar vormen geen afdwingbare normen in hoofde van de rechtssubjecten of voor de rechter. Rondzendbrieven hebben als voornaamste nut enige duidelijkheid te verschaffen omtrent de visie van de overheid, vooral in domeinen waar voor die overheid nog een zekere marge van discretionaire beslissingsmacht gereserveerd blijft, wat de rechtszekerheid ten goede komt.

Ministeriële omzendbrieven

Ten slotte zijn er nog een massa richtlijnen, afspraken, leidraden enz. die wel eens samenvattend *soft law* worden genoemd. Ze hebben eigenlijk geen kracht van wet en behoren dus evenmin tot de hiërarchie van de normen, maar ze beschrij-

Soft law

05_53-126.indd 119 21/08/18 11:30

ven wel wat binnen een bepaalde groep rechtssubjecten de gebruikelijke of behoorlijke praktijk is. Zo zijn er *gentlemen's agreements* binnen sommige commerciële sectoren, bedrijfstakken, vrijetijdsverenigingen enz.

4 DE RECHTSPRAAK

A | DE RECHTSPRAAK ALS FORMELE RECHTSBRON

Uitspraken

De rechtspraak is het geheel van alle uitspraken, gewezen in concrete geschillen. In de enge zin zijn het de arresten en vonnissen van de internationale en nationale hoven en rechtbanken van de rechterlijke macht. In de brede zin kan men er ook de uitspraken bij rekenen van alle tuchtrechtelijke en scheidsrechterlijke oordeelvinders, alsook van alle andere buitengerechtelijke rechtscolleges en allerhande organen van actief bestuur. In steeds meer takken van het sociaal leven worden inderdaad een soort pseudo-rechtbanken gecreëerd, zoals de Jury voor Ethische Praktijken inzake reclame (JEP), de Vlaamse regulator voor de media, de Raad voor de journalistiek, de Geschillencommissie reizen, de Geschillencommissie meubelen, het Vlaams Doping Tribunaal … In vergelijking met de gewone rechtscolleges van de rechterlijke macht hebben deze extrajudiciële colleges het voordeel dat ze procedures sneller en minder formeel kunnen afhandelen en dat de geschillen beslecht worden door kenners van het concrete werkveld. Een negatief punt van dergelijke colleges is dat ze geen deel uitmaken van de overheid en dus niet genieten van het geweldmonopolie, zodat het toch vaak nodig is om naar de gewone rechtbank te stappen om over een uitvoerbare titel te kunnen beschikken. Zowel de beslissingen van de gewone rechtbanken als deze van de buitengerechtelijke colleges vormen echter de rechtspraak in de brede zin.

Praetoriaanse rechtsvorming

De rechtspraak is een formele bron van recht omdat in concrete geschillen recht "gemaakt" wordt. De algemene normen van de (materiële) wet (de belangrijkste bron van recht) worden toegepast op concrete gevallen en worden daarbij geïnterpreteerd, verduidelijkt, afgewogen … Algemene regels krijgen daardoor een preciezere inhoud. De rechtspraak kan een wet niet wijzigen, maar wel verfijnen, analyseren, moderniseren, ja zelfs lacunes opvullen. We spreken dan van praetoriaanse of jurisprudentiële rechtscreatie. Artikel 10 van de Grondwet stelt bijvoorbeeld dat iedereen gelijk is voor de wet. Maar hoe moet je dit *in concreto* begrijpen, toegepast op bijvoorbeeld de onderscheiden man/vrouw, oud/jong, werkgever/werknemer, arbeider/bediende, Belg/vreemdeling …? Wie de honderden of duizenden rechterlijke uitspraken bestudeert waarin tal van onderscheiden onderzocht werden, zal een veel genuanceerder en preciezer begrip krijgen van die ene lijn uit de Grondwet.

De rechtspraak concretiseert dus eigenlijk de wettelijke normen (alsook de gewoonte en de algemene rechtsbeginselen). In tegenstelling tot de negentiendeeeuwse visie dat de rechter enkel de *bouche de la loi* was en hij dus niet echt aan rechtsschepping deed, wordt de belangrijke rol van de rechter bij de rechtsvinding vandaag wel degelijk erkend, zij het dat deze creatieve rol meestal binnen de perken van de interpretatie van de wet moet blijven. Interpretatie van de wet is inderdaad de taak van onder meer de rechtspraak. Omdat een wet niet alle mo-

05_53-126.indd 120 21/08/18 11:30

gelijke toekomstige gevallen kan voorzien, heeft de rechtspraak een belangrijke rol bij de maatschappelijke kneding ervan. Daarenboven is de rechter steeds verplicht om uitspraak te doen wanneer hem of haar een geschil wordt voorgelegd, anders maakt hij zich schuldig aan rechtsweigering. Hij zal zich dus niet kunnen verschuilen achter een lacune of duisterheid in de wet om geen uitspraak te moeten doen, maar zal desnoods zelf recht creëren.

Verbod van rechtsweigering

Het aldus ontstane genuanceerder en preciezer begrip van de wet is echter geen nieuwe wet! Ons rechtssysteem kent niet het precedentensysteem van het Anglo-Amerikaanse recht, waar de rechtspraak zelf nieuwe regels kan maken waarnaar dan verwezen wordt. Zo vindt de Amerikaanse grondwettelijkheidstoetsing zijn oorsprong niet, zoals bij ons, in de (bijzondere) wet (op het Grondwettelijk Hof), maar in de concrete casus *Marbury v. Madison*. Dat wij geen precedentensysteem kennen, brengt met zich mee dat een rechtbank of hof vandaag een bepaalde regel bijvoorbeeld progressief kan interpreteren, terwijl hij morgen dezelfde regel in een andere zaak conservatief kan interpreteren. Dit betekent dus dat je niet op je beide oren mag slapen als je één rechterlijke uitspraak gevonden hebt waarin een zaak beslist werd op een manier die voor jouw persoonlijke zaak de overwinning zou betekenen. Eén zwaluw maakt de lente niet! En daarenboven kan je als derde hoe dan ook nooit rechten halen uit een zaak die tussen twee andere partijen werd beslecht. Wat de rechter in een zaak beslist heeft, geldt enkel en alleen tussen die partijen. Dit is een toepassing van het principe van de relativiteit van het gezag van gewijsde. De totstandkoming en de draagwijdte van de individuele beslissing van een geschil, zullen we vooral bespreken in het Thema 6 *Rechtshandhaving* over gerechtelijk recht. Hier en nu interesseert ons vooral het geheel van alle rechterlijke uitspraken, in die mate dat door al deze rechterlijke uitspraken algemene normen worden geïnterpreteerd of bijgeschaafd, in die mate dus dat aan de hand van de algemene lijn in de rechtspraak een prognose kan worden gemaakt over de oplossing van een (ander) geschil.

Precedenten

Gezag van gewijsde

Rechters verwijzen bij het redigeren van hun uitspraken heel vaak naar vonnissen en arresten van andere rechtbanken, vooral van het Hof van Cassatie. Dit geeft soms de indruk aan niet-ingewijden dat hierdoor de uitspraak in een andere zaak gebruikt wordt als een soort regel, een precedent dus. Dit is echter niet zo. Verwijzingen naar rechtspraak vormen slechts een deel van de totale motivering van de uitspraak, niet de unieke of eigenlijke rechtsgrond. De rechter begaat zelfs een motiveringsfout als hij enkel verwijst naar een andere uitspraak, zonder erbij te vertellen waarom de redenering die daar toegepast wordt ook in deze zaak moet gelden.

B | CRITERIA

Bij het zoeken naar een dergelijke "betrouwbare" oplossing in de rechtspraak, moeten twee criteria gehanteerd worden, een kwantitatief en een kwalitatief. Enerzijds moet men immers zoveel mogelijk gelijkaardige rechterlijke beslissingen vinden. Juristen hebben het dan over "vaste rechtspraak". Anderzijds weegt de visie van hoge hoven zwaarder dan die van lagere rechtbanken. De belangrijkste interpretaties zijn die van het Grondwettelijk Hof, het Hof van Cassatie en de Raad

Vaste rechtspraak

05_53-126.indd 121 21/08/18 11:30

van State voor het interne recht en van de hoven van Luxemburg en Straatsburg voor het Europese recht. De cassatierechter heeft immers precies als taak – hij beoordeelt enkel het recht en niet de feiten – om na te gaan of de wet juist werd toegepast in een zaak ten gronde en of die wet daarbij dus ook juist werd geïnterpreteerd. Lagere rechtbanken sluiten zich dan meestal aan bij de rechtspraak van het Hof van Cassatie, maar verplicht is dit niet. In het hoofdstuk over gerechtelijk recht zal de hiërarchie van de rechtbanken uitvoeriger besproken worden. Ook de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof is belangrijk. Als het een wet nietig verklaart, dan verdwijnt die norm uit de rechtsorde. Soms laat het Hof echter een bepaalde wet overeind, mits deze in een bepaalde zin geïnterpreteerd wordt.

C | PUBLICATIE VAN RECHTSPRAAK

Niet gepubliceerd

In tegenstelling tot de wetgeving, die om geldig te zijn officieel gepubliceerd moet worden, wordt de meeste rechtspraak niet gepubliceerd. De rechterlijke beslissing in een concrete zaak wordt ter zitting uitgesproken (in strafzaken is dit effectief nog het geval, in burgerlijke zaken niet) en alle partijen in het geding krijgen een exemplaar van het vonnis of kunnen er minstens één aanvragen. Slechts uitzonderlijk moeten rechterlijke uitspraken ook gepubliceerd worden. Zo worden arresten van het Grondwettelijk Hof – bij uittreksel – bekendgemaakt in het *Belgisch Staatsblad* omdat ze nu eenmaal oordelen over wetten en decreten, die zelf ook in het *Staatsblad* gepubliceerd werden. De meeste uitspraken worden echter niet gepubliceerd. Van ophefmakende uitspraken worden we wel eens ingelicht via de media, maar dan blijft de boodschap meestal beperkt tot het beschikkend gedeelte van de uitspraak (een heel zware straf of een opmerkelijke vrijspraak, een enorme schadevergoeding …), zonder dat daarbij wordt stilgestaan bij de motivering. En precies die motivering is voor de jurist van belang voor een beter begrip van de toegepaste rechtsnormen. Het zijn daarom slechts opmerkelijke, typische, goed gemotiveerde of uitzonderlijke vonnissen of arresten (althans in de ogen van de uitgever), die doorgaans mét de relevante motivering opgenomen worden in juridische tijdschriften of boeken, en meer en meer in onlinedatabanken (waarvan die van de overheid gratis toegankelijk is: www.juridat.be), al dan niet voorzien van een (rechtsgeleerde) commentaar of noot. Deze publicaties zijn echter niet verplicht. In de praktijk worden uitspraken ook soms om de verkeerde redenen gepubliceerd, bijvoorbeeld wanneer een uitspraak zeer merkwaardig te noemen is, of door een van de betrokkenen wordt aangereikt, om andere dan rechtsmethodische redenen. Het is aan de rechtspracticus om het kaf van het koren te scheiden, wat niet altijd een evidentie is.

5 DE RECHTSLEER

Doctrine

De rechtsleer of doctrine is het geheel van alle geschriften (die geen wetten of rechterlijke uitspraken zijn) over het recht. Naarmate het recht steeds omvangrijker en meer gespecialiseerd wordt, groeit de rol van de rechtsleer. Kenners van de specifieke materie ordenen immers het (vaak op zichzelf onoverzichtelijke) wetten- en rechtspraakmateriaal en voorzien het van commentaar. De universiteiten spelen hierin een belangrijke rol. Professoren en assistenten, maar ook advocaten

05_53-126.indd 122 21/08/18 11:30

en juristen allerhande, bouwen via honderden tijdschriften en duizenden boeken aan de rechtsleer. Stellingen uit de doctrine zullen *quasi* nooit in staat zijn om wettenrecht of vaste rechtspraak opzij te schuiven bij de oplossing van een concreet geschil. Vooral echter bij lacunes of tegenstrijdigheden in de normen zullen door de partijen bij een geding met succes rechtsgeleerden geciteerd worden. De ene auteur heeft daarbij meer autoriteit of moreel gezag dan de andere. In tegenstelling tot wat het geval is bij wetgeving en rechtspraak bestaat er geen eigenlijke hiërarchie binnen de rechtsleer, maar zal de reputatie van de betrokken auteur zijn oordeel vaak een vorm van autoriteit verschaffen. De doctrine heeft veel verschijningsvormen: noten (bij een gerechtelijke uitspraak), artikelen, rechtspraakoverzichten, handboeken, geannoteerde wetboeken …

6 DE GEWOONTE (EN DE GEBRUIKEN)

Historisch is de gewoonte de belangrijkste bron van recht. Eeuwen geleden ontstonden rechtsnormen spontaan, zonder dat ze door een rechter of een wetgever uitgedrukt werden. Door de verschriftelijking van het recht en de versteviging van de overheidsgreep op alle facetten van het sociale leven is de rol van het gewoonterecht of costumiere recht echter voortdurend teruggedrongen, zodat het nu nog slechts een zeer geringe betekenis heeft. Eigenlijk gaat het om regels die ontstaan als een gevolg van een ononderbroken reeks van handelingen, die de gestelde machten, of de rechtssubjecten met erkenning door de gestelde machten, hebben verricht en waarbij men ervan uitgaat dat die handelingen voor rechtmatig en wettig moeten worden gehouden.

Herhaling en dwang

Gewoonterecht houdt dus in essentie twee elementen in: een herhaalde gedraging en een door de overheid erkende of opgelegde sanctie ervan. We kunnen beide aspecten respectievelijk de objectieve en de subjectieve component van het gewoonterecht noemen. De objectieve bestaat erin dat een zelfde situatie steeds aanleiding geeft tot een zelfde juridisch gevolg. Het is de vaststelling dat een bepaalde maatschappelijke verhouding zich steeds op dezelfde manier voordoet. Het moet inderdaad om een maatschappelijke of in de maatschappij frequent voorkomende handeling gaan, niet om een puur individuele. Anderzijds moet er in de concrete maatschappelijke verhouding ook een keuze mogelijk zijn. Het rechtssubject moet kunnen kiezen uit verschillende alternatieven. De vrije wil mag niet uitgesloten zijn. Zo is het geen rechtsgewoonte dat mensen eten, omdat mensen volgens de natuurwet nu eenmaal moeten eten. Zelfs vooraleer de Verkeerswet bestond, was het bijvoorbeeld in Engeland de gewoonte dat het verkeer links reed, terwijl dit op het vasteland rechts gebeurde. In de frequent voorkomende verkeerssituaties handelde iedereen (minstens de meesten) dus steeds op dezelfde wijze, terwijl er nochtans alternatieven waren. Op zichzelf is deze maatschappelijke herhaling of dit vast sociaal patroon niet voldoende. Om van een rechtsgewoonte te kunnen spreken, moet ook noodzakelijkerwijze de tweede component aanwezig zijn: het (subjectieve) maatschappelijke aanvoelen dat het zó moet, omdat men anders gesanctioneerd zou worden. Als de meeste mensen zich 's morgens eerst aankleden vooraleer ze naar de bakker gaan en ontbijten, dan kan dit wel een maatschappelijke gewoonte zijn, maar het is geen rechtsge-

05_53-126.indd 123 21/08/18 11:30

woonte. Niemand (of minstens de meesten toch niet) vindt immers dat wie in zijn pyjama ontbijt of bij de bakker verschijnt, gesanctioneerd moet worden door of via het overheidsapparaat.

De relatie tussen gewoonte en rechtspraak is heel nauw. Precies omdat veel rechters steeds in dezelfde zin oordelen, kan een gewoonte ontstaan. Anderzijds wordt de sanctie, als noodzakelijk element om van een gewoonte te kunnen spreken, meestal precies door een rechtbank opgelegd.

De verhouding tussen wet en gewoonte kan theoretisch van drieërlei aard zijn:

Consuetudo secundum, praeter en contra legem

- Zoals al vermeld, implementeert de gewoonte heel vaak de wet. De gewoonte concretiseert de algemene regel in bepaalde categorieën van toepassingen. Men spreekt dan van een gewoonte volgens de wet (*consuetudo secundum legem*). Zo kan een wettelijke regel stellen dat een ingebrekestelling nodig is. De gewoonte interpreteert dan deze norm en bepaalt dat bijvoorbeeld een via de post aangetekende zending, alsook een deurwaardersexploot, een ingebrekestelling is. Binnen de handelsgewoonte (het gewoonterecht tussen handelaars) wordt bijvoorbeeld ook de ingebrekestelling per fax aanvaard.
- Soms heeft de gewoonte ook een aanvullend karakter. Wanneer er helemaal geen wettelijke regel bestaat, dan kan de gewoonte de lacune invullen (*consuetudo praeter legem*). In het ondernemingsrecht bijvoorbeeld worden nog vele relaties beheerst door de costume. Zo staat nergens in een wet geschreven dat de verkoper en de koper van vee definitief gebonden zijn wanneer ze met de handpalmen tegen elkaar geslagen hebben, maar dit is onder veehandelaren wel de gewoonte.
- Hoogst uitzonderlijk ten slotte zal in ons recht ook de gewoonte aanvaard worden tegen de wet in (*consuetudo contra legem*). Deze situatie doet zich *quasi* alleen voor wanneer de statische wet totaal onaangepast blijkt aan de intussen geëvolueerde maatschappij.

Gebruik

Nauw verwant met het begrip gewoonte is het begrip gebruik. Gebruiken zijn echter geen formele bron van recht. Als iets een vast gebruik is, dan is wel de objectieve vereiste van de herhaling voorhanden, maar niet de idee van sanctie of dwang. Sommige wetten verwijzen niettemin naar de gebruiken en verlenen hiermee aan die gebruiken het karakter van een afdwingbare norm (artikelen 1159 en 1160 BW). Zonder dergelijke wettelijke basis zijn gebruiken echter geen rechtsnormen, maar slechts feiten. Een gebruik is bv. de manier waarop de koning door zijn formatie- of informatiegesprekken de regeringsvorming bepaalt.

7 DE ALGEMENE RECHTSBEGINSELEN

De algemene rechtsbeginselen worden in ons recht slechts sinds enkele decennia als een autonome rechtsbron erkend. Toch is de basisidee ervan eeuwenoud. Ze houdt in dat er een aantal ongeschreven fundamentele principes zijn die het

05_53-126.indd 124 21/08/18 11:30

recht sturen zonder dat ze uitdrukkelijk en exhaustief in wetten worden uitgedrukt. Soms is een wet er wel de uitdrukking of de toepassing van, maar het beginsel zelf staat dan niet als dusdanig in de wet. Het gaat om regels die de rechter afleidt uit een soort algemene fundamentele principes, waarvan men denkt dat ze aan de grondslag liggen van de rechtsorde. Men maakt wel eens een onderscheid met algemene rechtsbeginselen met een grondwettelijke waarde, die dus met andere woorden de Grondwet aanvullen en hiërarchisch boven de wet staan. Dat zijn dan ook grondwettelijke beginselen die door het Grondwettelijk Hof zijn erkend. Zo is bijvoorbeeld het verbod van eigenrichting een essentieel fundament van ons recht, zonder als dusdanig ergens te zijn neergeschreven. Het rechtsbeginsel drukt een algemeen aanvaard rechtsgevoel uit en wordt ontwikkeld door de rechtspraak en de rechtsleer. Ook de regel dat niemand in dezelfde zaak rechter en partij kan zijn of dat dus iemand over een zaak zou kunnen oordelen terwijl hij er zelf bij betrokken is, is een algemeen rechtsbeginsel.

Beginselen van behoorlijk bestuur

In het administratief recht zijn er tal van beginselen van behoorlijk bestuur, vooral ontwikkeld door de rechtspraak van de Raad van State en de rechtsleer. We denken hier aan het zorgvuldigheidsbeginsel, de zuinigheid, het rechtszekerheidsbeginsel … Ze staan onder de Grondwet (al zijn er ook rechtsbeginselen met constitutionele waarde), maar boven uitvoeringsbesluiten van administratieve overheden, zodat laatstgenoemde kunnen vernietigd worden wegens strijdigheid met een beginsel van behoorlijk bestuur.

Leerdoelen

Na het bestuderen van dit thema beheers je de volgende leerdoelen:

- begrijpen dat verschillende normen onze rechtspositie beheersen en de verhouding tussen deze normen inzien;
- begrijpen welke norm voorrang heeft bij onderling conflict;
- de hiërarchie van de materiële wetten schematisch kunnen weergeven en de onderlinge verhoudingen begrijpen;
- inzien hoe internationale normen tot stand komen en doorwerken in het nationale recht;
- begrijpen in welke omstandigheden internationale normen door burgers kunnen worden ingeroepen;
- de verschillende Europese rechtsinstrumenten kennen;
- weten hoe de Grondwet kan worden gewijzigd;
- het verschil kennen tussen een wet (de verschillende soorten), decreet en ordonnantie;
- de kwantitatieve en kwalitatieve voorwaarden kennen waaraan rechtspraak en rechtsleer moeten voldoen om als formele rechtsbron te kunnen gelden;
- het begrip "gewoonterecht" kennen en zijn verhouding met de andere formele rechtsbronnen;
- het begrip "algemene rechtsbeginselen" kennen en met enkele voorbeelden kunnen illustreren.

05_53-126.indd 125 21/08/18 11:30

Bibliografie

Barents, R. en Brinkhorst, L., *Grondlijnen van Europees Recht*, Deventer, Kluwer, 2012, 876 p.

Bracke, S., Goedertier, G. en Vande Lanotte, J., *België voor beginners*, Brugge, die Keure, 2017, 317 p.

Chalmers, D. en Arnull, A. (eds.), *The Oxford Handbook of European Union Law*, Oxford, OUP, 2015, 1072 p.

Council of Europe, *Practical guides to the implementation of the European Convention on Human Rights*, Strasbourg, https://www.coe.int/en/web/human-rights-rule-of-law/human-rights-handbooks.

Craeghs, J., Demarsin, G., Neuts, J. en Verheven, I., *Handboek voor de gemeenteraadsverkiezingen in het Vlaamse Gewest*, die Keure, Brugge, 2018, 393 p.

Dujardin, J. en Vande Lanotte, J., mmv. Goedertier, G. en Goossens, J., *Basisbegrippen publiekrecht*, die Keure, Brugge, 2012, 435 p.

Dujardin, J., Somers, W. en Van Summeren, L., *Praktisch handboek gemeenterecht* (update 2017), Brugge, die Keure, 2017, 224 p.

Lenaerts, K. en Van Nuffel, P., *Europees recht*, Antwerpen, Intersentia, 2017, 760 p.

Mast, A. (†), Dujardin, J., Van Damme, M. en Vande Lanotte, J., *Overzicht van het Belgisch administratief recht* 2017 Mechelen, Kluwer, 2017, 1522 p.

Martyn, G. en Opsommer, R., *Geschiedenis van het publiekrecht en van de politiek*, Brugge, die Keure, 2014, 248 p.

Schwarze, J. (ed.), *EU-Kommentar*, Baden-Baden, Nomos, 3de editie, 2012, 3019 p.

Vande Lanotte, J., Goedertier, G., Haeck, Y., Goossens, J. en De Pelsmaeker, T., *Belgisch publiekrecht*, Brugge, die Keure, 2015, 791 p.

Van Raepenbusch, S., "Droit institutionnel de l'Union européenne" in *Collection de la Faculté de droit de l'Université de Liège*, Brussel, Larcier, 2011, 768 p.

Vos, H. en Heirbaut, R., *Hoe Europa ons leven beïnvloedt*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 2009, 255 p.

van Dijk, P., van Hoof, F., van Rijn, A. en Zwaak, L. (eds.), *Theory and practice of the European Convention on Human Rights*, 5th edition, Antwerpen, Intersentia, 2018, 1230 p.

Wouters, J., *Internationaal recht in kort bestek*, Antwerpen, Intersentia, 2017, 464 p.

05_53-126.indd 126 21/08/18 11:30